

naše

řeč

ASOPIS ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

Uvěřák: Výrazivo a jiná jména na -ivo • J. Voráč: K jazykovému zeměpisu Čech • Po-
ky a zprávy: Marxistický výklad názorů Františka Palackého na spisovný jazyk (Al. Jedlička)
ské renesanční novely (L. Janský) • Drobnosti: Dvorana • Černá • Vrh a hod • Psina
donice • Haňbolický? • Rejstřík k XXXIV. roč. Naší řeči •

0-10

ROČNÍK XXXIV • 1950

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ

Vydává III. třída České akademie věd a umění v deseti číslech do roka nákladem Státního nakladatelství učebnic v Praze II, Ostrovní 30. Řídí univ. prof. Dr. Boh. Havránek s redakční radou (univ. profesori Dr. V. Machek, Dr. Fr. Ryšánek, Dr. Vl. Šmilauer, Dr. Fr. Trávníček, Dr. V. Vážný, spisovatel K. J. Beneš a Dr. Al. Ziskal, ředitel Ústavu pro jazyk český). Redakce: Praha I, Karlova ulice 26, telefon 354-64. Tiskne Státní tiskárna, nár. podnik, základní závod 01-Unie, Praha II, Svobodova ul. 1. Administrace a expedice v Státním nakladatelství učebnic v Praze II, Ostrovní ul. 30, telefon 278-57 až 9.

Předplatné Kčs 70,— ročně (10 čísel), cena jednotlivého čísla Kčs 7,—.

Účast na poštovní novinové službě povolena poštovním úřadem Praha 022, jedn. zn. 309-Što-50. Dohledací poštovní úřad Praha 022.

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Ze Státního nakladatelství dětské knihy: K. J. Erben, Říkej si a hraj. I. Kožedub, Sloužím vlasti. A. Jirásek, Na Chlumku. V. Čaplina, Čtvernozí přátelé. S. K. Neumann, A hrdý buď! A. Caroti, Špaček a Nin. A. Tolstoj, Zlatý klíček. J. Jabůrková, Evička v zemi divů. Vzbouřená země. Jan Drda, Němá barikáda. I. Vasiljenko, Kouzelná skříňka. J. V. Sládek, Světlou stopou. M. Majerová, Zázračná hodinka. J. Arbes, Syn předměstí. V. Majakovskij, Maják. J. Wolker, Slunce je velký básník. Jiří S. Kupka, Jak Honza dobýval slunce. M. Pujmanová, Mír chceme, mír. J. Fučík, Lidé, bděte! J. London, Bílý tesák. M. Majerová, Buď práci mír! W. M. Thackeray, Růže a prsten. — Z nakl. Orbis: D. A. Umanskij, Krach piklů angloamerických imperialistů. I. Vasiljev, Současná Francie. A. Pelé, Z domova a ciziny. B. Němcová, Povídky I (NK, sv. 22). K. Gottwald, Na prahu roku 1951. — Z Akademie nauk SSSR: S. P. Obnorskij, Kultura ruského jazyka. E. S. Istrina, Normy ruského literaturního jazyka i kultura řeči. A. S. Orlov, Jazyk ruských pisatelů. Projekt slovarja jazyka Puškina. Slovar' sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka I. — Z Matice slovenské: P. O. Hviezdoslav, Odkazy (Hviezdoslavova knižnica, sv. I), M. Kukučín, Život (HK, sv. 2), J. Kalinčiak, Reštavrácia (HK, sv. 3), J. Jesenský, Pani Rafiková a iní (HK, sv. 4). — Z jiných nakladatelství: B. Němcová, Národní báchorky a pověsti II (Českosl. spisovatel — Knihovna klasiků). E. Šimek, Velká Germanie Klaudia Ptolemaia (Masarykova universita).

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: La Bulgarie; Časopis pro moderní filologii; Český jazyk; Język polski; Komenský; Listy filologické; Literární noviny; Naše věda; Nová skutečnost; Nový život; Ruch v tělovýchově a sportu; Ruský jazyk; Slovenská řeč; Slovo a slovesnost; Sokolské noviny; Theorie i praxe; Tvorba; Var.

Výrazivo a jiná jména na -ivo

FRANTIŠEK SVĚRAK

V 23. ročníku Naší řeči (r. 1939) na str. 191—2 uveřejnila dřívější redakce článků, v němž se staví odmítavě k slovům *výrazivo* (= soubor výrazových prostředků), *doporučivo* (= doporučené dopisy), *kolejivo* (= skupina ocelových součástí železničního svršku) a *loživo* (= materiál určený k úpravě lože i podloží pro pražce v koleji). Tím se octla v rozporu s jiným autoritativním poučením o spisovné češtině. Tak Příruční slovník jazyka českého (značka PS) přijímá slova *doporučivo*, *kolejivo* a *loživo* (k písmenu *v* ještě nedospěl), Vášův—Trávníčkův slovník (značka VT) uvádí slova *doporučivo* a *výrazivo*, Trávníček ve své Mluvnici spisovné češtiny I, 301 uvádí slovo *výrazivo* a v jeho Úvodu do českého jazyka je slovo *výrazivo* organickou součástí jeho odborné mluvy. Už předtím soustavně užíval slova *výrazivo* V. Flajšhans, který je asi jeho tvůrcem; našel jsem je v jeho článcích v Naší řeči 1923, str. 259 a 1927, str. 64 a v jeho knize Náš jazyk mateřský na str. 190, 245, 257. Soustavně ho užívá nyní ve svých pracích také Ad. Kellner.

Je tedy potřeba vrátit se k této nedořešené otázce nových podstatných jmen na -ivo, a to tím spíše, že V. Šmilauer hájí názor vyjádřený v uvedeném článku NŘ. Můj původní příspěvek o této otázce byl totiž podroben vnitřní diskusi v redakci a ta mě přiměla k tomu, že jsem svůj původní článek zčásti pozměnil a připojil stanovisko V. Šmilauera; uvádím také názor B. Havráňka, který do této diskuse zasáhl. Protože probírám tuto otázku širě, mohu také doplnit článek v NŘ 1939 novými doklady a přesnějším určením stárí některých slov. Uvádím také nářeční materiál, protože obsahuje mnoho zajímavých dokladů a staví nás někdy před otázku o původu některých slov. Vždyť už B. Havránek v NŘ 1918, 162 n. při řešení otázky o poměru slov *topivo* a *palivo* mluví o možnosti původu slova *topivo* z moravských nářečí. A snad i jinak přijde čtenářům vhod materiál, který jsem nasbíral.

Jména na -ivo zpravidla označují nějakou látku a někdy v nich proniká význam hromadný. Podle obsahu se dají rozdělit na pět skupin.

1. Některá vyjadřují výsledek činnosti příslušného slovesa: *pletivo*, *pečivo*, *zdivo*, *řezivo*, *tkanivo*, *mlezivo* (= první mléko po otelení

krávy; srov. staročes. *mléztí* = dojiti), *těživo* (= vytěžená hmota; VT), *žnivo* (= co se žne; VT nářeč. z Herbena).

2. Jiná jména na *-ivo* označují látku, která slouží k nějaké činnosti. Běžná jsou jména *barvivo*, *hnojivo*, *krmivo*, *kuřivo*, *léčivo*, *oběživo*, *osivo*, *palivo*, *předivo*, *stavivo*, *stelivo*, *střelivo*, *svítivo*, *topivo*, *vařivo*, *vazivo*. Řidší jsou odborné názvy *balivo*, *cedivo* (= hmota vkládaná do filtru; PS i VT), *cídivo* (VT), *dlaždivo* (PS), *chladivo* (= chladicí látka; PS i VT, techn.), *klenivo* (= klenbové stavivo), *mazivo* (= hmota na mazání strojů), *pojivo* = *spojivo* (= co pojí; PS i VT, techn.). Velmi řídká nebo ojedinělá jsou slova *doutnivo* (= kuřivo; PS z Herrmanna), *hasivo* (= látka na hašení; PS i VT, zastaralé), *hořivo* (= co může hořet; PS z Holečka), *myslivo* (= látka k přemýšlení; VT), *nosivo* (= kroj; VT z Kollára). Hovorová jsou slova *čtivo* (= četba; PS i VT; familiární), *četivo* = *čtivo* (PS i VT z Masaryka a Čapka-Choda), *pitivo*, *šativo* (mám doklad z hovorové mluvy brněnské a podle rukopisné práce z lidové mluvy na Frýdecku). V lidové mluvě na Kyjovsku jsem slyšel slova *sladivo* (= čím se sladí), *krytivo* (= krytina na střechu), *kvasivo* (= vinné kvasinky), *plativo* (= peníze), *šitivo* (= co se šije), *trživo* (= co nese hospodyně na trh). Od jedné stařenky ze Svatobořic jsem slyšel slovo *mísivo* (= těsto). PS i VT uvádějí z Holečka nářeční slovo *jezivo* (= jídlo).

Jak je vidět, náleží spisovná slova této skupiny (*barvivo*, *kuřivo*...) většinou do novější terminologie technické a řemeslné. — V hanáckých nářečích máme místo nich většinou podstatná jména slovesná: *zelený hnojení*, *krmení*, *kůření*, *dláždění*, *mazání*, *topení*, *pití*; z různých míst na Slovácku znám slovo *vářa*, Bartoš uvádí ve své Dialektologii II, 209 z Jevíčka podobu *vař* (= vařivo) a ve valašské povídce J. M. Slavičinského „U Krúpalů“ jsem našel mužské podstatné jméno *stel* (= stelivo). Přitom však na Kyjovsku jsou i v lidové řeči slova *krmivo*, *kuřivo*, *dláždživo*, *topivo*; vedle *pitivo* (= co pijí lidé) je tam *pití* || *nápoj* (= co pije dobytek). Ale stará jsou slova *předivo*, *palivo* a *svítivo*. — Slovo *předivo* je i v jiných slovanských jazycích, *palivo* je dobře doloženo ve starší češtině, na př. z bible Benátské a odjinud (srov. B. Havránek v NŘ 1918, 162 n.), a slovo *svítivo* jsem slyšel ve staré písni na Podluží: *Já bych ťa ráda do našej síňky pustiua, ale nemáme v našem domečku svítiva*.

3. Tvoření jmen nástrojů na *-ivo* je dnes neživé. V dnešním jazyce spisovném zůstalo jen *kladivo*. Patří sem i starší české a nářeční *křesivo* (= nástroj a látka na křesání), které jsem našel v dramate Tragedie neb hra žebračů z r. 1619 a v připomenuté valašské povídce „U Krúpalů“; od jedné stařenky z Bučovicka mám docela popis takového starého *křesiva*. Dále sem nutno zařadit staročeské *ohnivo* (= křesadlo), které mám z Boccacciovských rozprávek Hynka z Po-

děbrad. Ve východomoravských nářečích a ve slovenštině je *ohnivo* ve významu „článek řetězu“ a má k sobě i zdrobnělinu *ohnívko*.

4. Většinou nová jsou jména látek určených k nějakému zpracování. Běžná jsou slova *melivo*, *učivo*, méně časté je *cvičivo* (= cvičební látka; VT a NR na uv. m.) a čistě technické jsou výrazy *krušivo* (= ruda na krušení; PS i VT, hornické), *vodivo* (= materiál k stavbě elektrických vedení; NR na uv. m.). Nářeční je *sadivo* (= polní rostliny, které se sázejí; PS a sám je znám z Kyjovska).

5. Význam „materiálu ve větším množství“, který proniká u některých jmen v předešlých skupinách, tvoří plně obsah odborných slov *doporučivo*, *kolejivo*, *loživo*, *výrazivo* a nářečního *lučivo* (PS ze Staška). Slovo *doporučivo* je tvořeno ze základu slovesného složeného s předponou, ale to už jsme viděli i u slov *osivo* a *oběživo*; není to tedy tvoření ojedinělé. Jména *kolejivo*, *loživo* a *výrazivo* jsou tvořena ze jmen. Jen u jména *lučivo* jde o význam čistě hromadný, u ostatních jmen nikoli. Vlastně ani *výrazivo* nemá význam v pravém smyslu hromadný, jak správně v diskusi připomněl B. Havránek. *Výrazivo* značí soubor výrazů, výrazových prostředků, t. j. slov, frází atd. Hodí se dobře do jazykových výkladů tam, kde se mluví o jazyce jako o celku. Vášův-Trávníčkův Slovník uvádí ještě adjektivum *výrazivý*, které má význam „bohatý na výrazivo, výrazově vyspělý (o jazyce)“. Ve svém Úvodě do českého jazyka mluví Trávníček o *výrazivosti* jazyka a rozumí jí vyspělou schopnost jazyka vyjadřovat lidské myšlení. Adjektivum *výrazivý* a substantivum *výrazivost* jsou jenom slovotvorným protějškem k substantivu *výrazivo*. Konečně nutno mít na paměti, jak připomíná B. Havránek, že slova *výrazivo* je potřebí a že je úlohou terminologie a filologů, aby k této potřebě hleděli. Proto nutno slovo *výrazivo* přijmouti.

Naproti tomu V. Šmilauer usuzuje takto: 1. Odborná řeč usiluje mnohem více než jazyk lidový a i než jiné vrstvy spisovného jazyka o významovou specialisaci jistých slovotvorných způsobů. Tuto tendenci, směřující k větší přesnosti a jasnosti názvoslovné, třeba podporovat. 2. Přípona *-ivo* je v odborném jazyce neživá ve významu výsledků činnosti (*pletivo*, *pečivo*...) a nástrojů (*kladivo*...); živá však je pro pojmenování hmot podle určení (*melivo*, *cvičivo*, *učivo*...), a zvláště pro pojmenování spotřebního materiálu (*barvivo*, *hnojivo*...). Vychází se při tom ze sloves bez předpon. 3. Naproti tomu je slovo *výrazivo* podle významu hromadné a je tvořeno ze substantiva. Ve spisovné češtině pro hromadný význam na *-ivo* bezpečných dokladů nemáme, na rozdíl na př. od polštiny. Jména *loživo* a *kolejivo* nejsou čistě hromadná: *loživo* není soubor loží, nýbrž materiál určený k úpravě železničního lože; *kolejivo* není soubor kolejí, na př. ve stanici (tomu se v odborném železničním názvosloví říká *sou-*

koleji), nýbrž součásti, z nichž se koleje budují (t. j. kolejnice a ocelové součásti je spojující). 4. Svým tvořením i významem je tedy slovo *výrazivo* v odborném názvosloví izolováno. K tomu přistupuje ještě ta okolnost, že od abstrakt jména hromadná netvoříváme. Stačí „výrazové prostředky“; kdyby pak bylo nutné jméno hromadné, potom „výrazoví“ jako „lanoví“ (= soubor lan).

K vývodům V. Šmilauera připomínám stanovisko B. Havránka, že význam slova *výrazivo* není v pravém smyslu hromadný, aby se nedal postavit vedle slov *loživo* a *kolejivo*. A dodávám, že představa jistého množství látky u jiných jmen na *-ivo* přirozeně vedla k významu „soubor něčeho“, tedy k významu, který je blízký hromadnému, ale *výrazivo* je v jistém smyslu materiálem jazyka, jazykových projevů — právě Stalin ve svém geniálním příspěvku srovnává slovní zásobu se „stavebním materiálem“ pro jazyk. Nakonec se tedy celá diskuse redukuje na otázku, zda lze připustit v jazyce odborném tvoření jmen příponou *-ivo* také ze substantiv. Proti zápornému stanovisku V. Šmilauera soudím — v souhlasu s jinými filology (zejm. Trávníčkem, Kellnerem, Havránkem) —, že takové tvoření jmen je nutno připustit, poněvadž vývoj této slovotvorné kategorie jmen sem dospěl.

K jazykovému zeměpisu Čech

JAROSLAV VORÁČ

Dvojhhláska *ou* v slovech jako *roužnout*, *poučet* atd.
v českých nářečích jihozápadních

Charakteristické je pro okrajové území od Plzeňska přes Klatovsko až do Prachaticka a Doudlebska, že jsou v něm v jednotlivých slovech doklady pro dvojhhlásku *ou* nejen za původní *ú*, jako *louka*, ale i za původní *ó*; tedy jev obdobný jako v kelčském a dolském nářečí *vouz* (= vůz).¹⁾ Řadu příkladů Havránkových z doby současné *pouči* (půjčí), *touň*, *nahouru*, *udoulat*, *zoutrhat*, *zoutvírat* lze ovšem rozšířit o podobné doklady z práce Duškovy a Vydrovy²⁾ z téže oblasti, jako na příklad *roužni* (rozsvět), *houvězí*, *doulu* atd.

Původní *ó* prošlo v takových případech dvěma historickými změnami. Ve XIV. a XV. století byla to změna *ó* > *ú* (přes *uo*) a toto *ú* bylo zároveň s původním *ú* zasaženo další změnou *ú* > *ou*; tedy

¹⁾ Havránek, *Česká nářečí* v Čsl. vlastivědě III, str. 109.

²⁾ J. V. Dušek, *Hláskosloví nářečí jihočeských* II, str. 49; B. Vydra: *Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, str. 31.

na př. stč. *rozžhnúti* s nářečným 'dloužením *róz-*, pak *ruoz-*, *rúz-* a z toho dnešní jihozápadní *roužnout*.³⁾

Vysvětlení tohoto jevu podává Havránek v souvislosti s tříděním českých nářečí podle soustavy dlouhých samohlásek se stanoviska vývojového (Čsl. vlastivěda III, 104—112). Dvojhláska *ou* z původního *ú* (na př. *nouze* z *núžě*) vznikla alespoň v jádře oblasti české před koncem století XIV. Pokud se týče jihozápadních Čech, trval zde však ještě dlouho potom nezměněný starý stav *lúka*, *núze*, *súsed*, *kút*, jehož archaické zbytky lze nalézt na okrajích jihozápadního českého osídlení dodnes; ještě v polovině století XIX. slyšela Božena Němcová na Chodsku jen *ú*: *kohút*, *dlúhý*, *klobúk* (Různořečí z okolí Domažlického). Dvojhláska *ou* pronikla sem teprve pozdě, až po vzniku novějšího *ú* z původního *ó* (na př. *nůž* z *nôž*). To dokazuje právě okolnost, že současně se starým *ú* se změnilo v *ou* i toto nové *ú* (*touň* z *tůň* a *toto* z *tóně*), jak o tom svědčí všechny shora uvedené příklady.

Naše mapka podává přehled o dnešním zeměpisném rozsahu tohoto jevu, jak se odrazil v odpovědích na třetí otázku Dotazníku pro česká nářečí jihozápadní. Proti očekávání zasahuje tento jev, považovaný dnes už jen za okrajový, na některých slovech dosti hluboko do středočeské oblasti. Na slově *udoulat* (viz č. 3) tvoří dokonce oddělenou enklávu zasahující hluboko do středních Čech a na slově *touň* (viz č. 5) jde pravděpodobně ještě dále, než je zatím namapováno.

Poznámky k jednotlivým slovům.

Čís. 1 (*roužnout* / *rožhnout*, *rožnout*).

Podoba *roužnout* je v dané oblasti typická pro příslušníky všech generací, toliko na Budějovicku se objevuje výrazněji *rožhnout* vedle *roužnout*. Ojediněle zachycena v Nicově na Sušicku podoba *roužhnout*, *roužhnu*, na Plzeňsku *hroužnout* a na Kaplicku *zroužnout* (Hranice-Trpnouze). Opětovací slovesa tohoto typu jsou *roužínat* (doloženo na př. z Klatovska a Budějovicka), *roužíhat* (z Doudlebska) a *roužat* (ze Strakonice).

Přes čáru přesahuje tento typ výrazněji jen v oblasti brdského pásma, v jižních Čechách pak zejména na Kamenicku, a to jen u staré generace. Jinak zde převládá *rožhnout* s řídčími obměnami *rožahnout*, *rožihnout*, *rožhnout* a *rožnout*. Ojediněle se objevují podoby *rožít*, *rožát* a *rožnít*; na Prachaticku též opětovací *rožínat*. Na Písecku, Milevsku a západním Tábořsku vyskytují se podoby

³⁾ Gebauer, *Historická mluvnice* I, str. 247 n; Trávníček, *Historická mluvnice* čsl., str. 83, 88.

se změnou ⁷-zž- v -jž-, tedy *rojžehnout*, *rojžnout* a *rojžit* z původního *rozžehnout* atd.

Čím dále od čáry směrem severovýchodním, tím častěji označují odpovědi dotazníků toto sloveso jako v nářečí neznámé a místo něho uvádějí *ro(z)svítit*, *nasvítit*.

Roužnout v nářečích jihozápadních znamená „rozsvítit“: „*Manka, roužni, dyťj není po senci vidět*“ (Hruška, Chod. slovník); „*roužni lampu*“ (Klatovsko).

Z Plzeňska a Kralovicka je zaznamenána lexikální odchylka *sirknout* (*sirknout*); v Srbicích na Domažlicku označeno toto sloveso dokonce jako „u starších běžné“. Nahrazuje se zde staré sloveso novým, utvořeným od názvu pomůcky k rozdělování ohně.

Čís. 2 (*poučit*, *poučet* / *pučit*, *pučovat*).

Ve vymezené oblasti má obecně české dokonavé sloveso *pučit* (ze stč. *pójčiti*) vedle sebe ještě nářeční podobu *poučit*. Tato podoba se vyskytuje jen velmi sporadicky na Plzeňsku, Rokycansku, Přesticku, Příbramsku, Blatensku, Písecku, Strakonicku, Volyňsku a Netolicku. Poněkud souvislejší oblast vytváří na Budějovicku a Doudlebsku. Je stejného vidu a významu: „*poučil mi deset korun*“ (půjčil; Buková a Olešnice, Budějovicko). Ještě řidčeji byl zachycen imperativ: *pouč mi!* Téměř všude jen *puč mi!* Kromě toho však žije zde u všech generací nedokonavé opětovací sloveso *poučet*, jež je zejména pro západočeskou oblast typické. Odpovídalo by staročeskému *pójčeti*⁴⁾ a znamená „půjčovati“. V jazyce spisovném ani obecném nemá dnes odpovídající podobu. Je zde nahrazeno pozdějším slovesem *půjčovati*, *pučovat*. Mají tedy jihozápadní nářečí k dokonavému *pučit* (*poučit*) nedokonavé *poučet*). Na př.: „*De si vypučit do kampeličky. Asi mu tám nepuči. Moc rádi nepouči*“ (Koloveč, Domažlicko); „*Knihovník už pouči. Snad tě knihu puči*.“ (Štipoklasy, Klatovsko); „*rád se vypouči, ale nerad vopláci*“ (Strakonice); „*mlátičku poučet nebudu*“ (Zahrádka, Kralovicko); „*vypouči si a zase vODEVZDÁVÁJÍ*“ (Merkлін, Přesticko).

Naše hranice je dána především zeměpisným rozsahem opětovacího *poučet* kromě jižního cípu Čech, kde ji určuje území slovesa *poučit*. Za touto hranicí zůstává jen obecně české *pučit* s opětovacím *pučovat*.

Sloveso *pučit* (*poučit*) je několikrát doloženo ve významu „uložit“: „*Vkladatel v kampeličce peníze uložil, naši však všeobecně říkají: Já sem poučil peníze = uložil*“ (Svéradice, Strakonicko); „slovesa

⁴⁾ Srv. Gebauer, *Historická mluvnice* III, 2, str. 347.

⁵⁾ Zůstává zde tedy zachována stč. dvojice s rozdílem I vidovým *pójčiti* — *pójčeti* v nářečních podobách *poučit* — *poučet*.

pučit se užívá také ve významu *uložit si do záložny*“ (Mlečice, Rokycansko).

Čís. 3 (*udoulat/udolat*).

Hledaný jev na tomto slově tvoří dva samostatné zeměpisné celky od sebe oddělené a spojené jen nepatrným sporadickým výskytem přes Vltavu a Blanici; je to okrajový úsek, jehož jádro tvoří Volyňsko a proti němu ostrov milevsko-sedlčanský. Při přímém výzkumu byl jev zachycen též ve tvaru adjektivním: *kluk neudoulanej* „nezkrotný“ (Stachy, Sušicko). Vně vymezených oblastí vyskytují se často lexikální odchylky jako *uvondat, zvondat, undundat, zmocet* atd.

Čís. 4 (*zoutvírat, zourhat / z(v)odvírat, z(v)otrhat*).

Oblast našeho jevu na těchto slovech omezuje se zhruba na jižní Budějovicko (Doudlebsko), zasahuje však na západě až za Čes. Krumlov. Jsou to podoby: *zoutvírat* nebo *zoutfírat* (vedle toho *zvotfírat*) a *zourhat*; na př. „*zourhat zámky, věci přibité*“ (Zlatá Koprna, Budějovicko). Záblatí na Třeboňsku zaznamenává ještě podobu *zouvírat* ve významu „zavřít dům“. V ostatních Čechách jihozápadních *zvodvírat* nebo *zvotvírat* (někdy též *zvotfírat*) a (*z*)*voirhat*, řidčeji *zutvírat* a *zutrhát* (hlavně Pelhřimovsko, Kamenicko).

Čís. 5 (*touň/tůň*).

Oblast podoby *touň* zabírá celou jižní polovinu Čech. V západní její části, vymezené čarou 5—V, uvádějí dotazníky téměř vesměs jen *touň*, zejména na Domažlicku, Klatovsku, Přešticku a jižním Plzeňsku. V ostatní oblasti vyskytuje se nápadně řidčeji podoba *touň* než *tůň*, avšak podél celých jihovýchodních hranic Čech podoba *touň* opět převládá. Směrem od západu k východu ustupuje jev na tomto slově po generacích. Mapováno zatím jen po řeku Sázavu. — V jihozápadních Čechách objevuje se místy starší forma nominativu *touně*, na Plzeňsku a Sedlčansku podoba *toun*, na Ledčsku a Humpolecku převládá podoba *toudeň*. Lexikální odchylky, pokud se projevíly: na Chodsku vedle *touně* též *močidlo* (Mrákov), na Sušicku *hlubánka* (Níčov).

Náš jev byl mapován ještě na slově *nahoru*. Podoba *nahouru* se objevuje kromě ojedinělých dokladů v jihozápadních Čechách poněkud častěji na Lounsku a Rakovnicku; vedle ní také typ *doulu, doule* (dolů, dole). Jinak jsou doloženy vedle tvarů *nahoru, dolu, nahorů, dolů* také *nahôru, dôlu*. Z Vodňanska uvádějí dotazníky ve stejném významu typ *ke zhorov, ke zdolov* (Bavorov); ze Strakonicka

ke zhorovi, ke zdolovi (Nahořany); *ke zhorovu, ke zdolovu* (Setčehovice).⁶⁾ Řadu podobných dokladů uvádí B. Vydra z nářečí hornoblanického (mluví se jím v okolí měst Husince, Prachatic a Vl. Březí), na př. *naše pole se táhne ke zhorovi, jejich ke zdolovi* (Lažice); *ke zdolov to šlo, ale potom jsme nemohli ani hnout* (Nebahov). Rovněž na Netolicku se podle zpráv Vydrových těchto tvarů užívá.

Dodatek. Je ovšem dnes podstatný rozdíl mezi tímto jevem v nářečích dolských a v nářečí kelčském a v jihozápadních nářečích českých. Na Moravě jde o změnu do značné míry důslednou, která postihuje všechna lidová slova se starým *ó*, jako *vouz* ze starého *vóz*; zde na jihozápadě Čech jde již jen o slova ojedinělá.

Je proto zajímavé zamyslet se také nad tím, proč se změna ta vyskytá právě v těchto určitých jednotlivých slovech a proč některá z nich mají tak značný zeměpisný rozsah čili jsou tak odolná, — třebaže takovéto úvahy nebyly úkolem tohoto článku, který chce především jen konstatovat, jaké jsou výsledky nového soustavného zjišťování rozsahu jednotlivých dialektických jevů českých.

Stranou myslím bude třeba nechat slovo *udoulat, udoulanej*; zde lze spíše soudit na sporadickou změnu, jaká právě bývá častá v slovech tohoto významového okruhu a na jaké zejména Zubatý rád nás upozorňoval.

U většiny slov ostatních jde zřejmě o slova, která neměla naprosto přesný ekvivalent v obecné češtině (v středočeském nářečí), takže jejich vyrovnání s obecně českým usem bylo tím znesnadňováno. Je tomu tak u slov *roužnout, zoutvírat, zourhat* s odlišnou předponou dlouhou proti obecně české předponě krátké; u slovesa *poučit, poučeti* je zachováno staré nedokonavé sloveso, rovné staročeskému *pójčeti*, jak autor připomíná, a toto sloveso bylo jinak obecně v Čechách nahrazeno novým odvozeným slovesem *pučovat*. — U adverbii, u nichž se setkáváme s touto změnou v malém rozsahu, působí jejich izolovanost mluvnická a významová snadno na izolovanost i po stránce hláskové.

Překvapující rozsah slova *touň* potřebuje podrobnějšího studia: na jedné straně slovo *tuně* bylo v době obrozenské znovu do spisovného jazyka uvedeno jako slovo básnické, na druhé straně rozsah formy *touň* láká k úvaze a k dalšímu zkoumání, zda zde nejde o pronikání věci i formy z jižních Čech. Nebylo bohužel mapováno značně rozšířené slovo *houvězí*.

Boh. Havránek

⁶⁾ Je to pravděpodobně archaický odraz stč. příslovce *dolův* (nč. *dolů*) se zkrácenou délkou v nářečí, podle něhož utvořeno analogicky *zhorov* (místo původního *vzhůru*); podrobněji o tom jedná B. Vydra ve stati „Adverbia typu *domovb, dolovb* v nářečí hornoblanickém“ v Časopise pro moderní filologii III (1913), str. 111.

K našemu článku „K jazykovému zeměpisu Čech“ v předminulém dvojčísle Naší řeči (str. 92n.) dodáváme, že vedle převládajícího nesklonného přídavného jména typu *tatínkovo* (*bratr, sestra, rodiče*) a ojedinělého *tatínkov* (*bratr, sestra, rodiče*) zachycují naše mapy ještě třetí nesklonný typ, *tatínkova* (*klobouk, čepice, boty*), a to na Třeboňsku (Frahelž, Branná, Tušť). Sdělením p. archiváře Dr. Vlad. Haška z Čes. Krumlova, že slyšel tento nesklonný tvar častěji ve Staré Hlině (Třeboňsko), se toto dotazníkové zjištění potvrzuje.

POSUDKY A ZPRÁVY

Marxistický výklad názorů Františka Palackého na spisovný jazyk

Otázky spisovného jazyka a jeho kultury, t. j. jeho vědomého pěstování a péče o něj, stojí už delší dobu v popředí zájmu naší jazykovědy. Spory o zásady této kultury vykristalisovaly známým sborníkem „Spisovná čeština a jazyková kultura“ v r. 1932. Sociální podmíněnost jazyka, zasahování do jeho vývoje, způsob a míra těchto zásahů, potřeba a účelnost jazykových prostředků, jejich správnost — to byly otázky, které naše jazykověda v nedávné době, vycházejíc z dané situace, s pomocí konkrétního materiálu řešila. Jazykový kvas a rozvoj po první, a zvláště po druhé světové válce, podmíněný vývojem společenským, byl a je vhodnou výchozí základnou pro zkoumání těchto otázek, ba přímo si jejich řešení vynucoval a vynucuje.

Takových období naplněných ruchem a kvasem v jazykovém dění je ve vývoji spisovné češtiny víc. Badatelsky velmi vděčné a plodné se nám jeví zvláště studium doby obrozené pro navržení otázek a problémů, jež tehdejší doba stavěla před naše buditele. Cenným monografickým příspěvkem k poznání obrozeného jazykového vývoje je studie Jaromíra Běliče *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury*. Tak jako sté výročí úmrtí jiného našeho buditele a obrozeného jazykovědce, Josefa Jungmanna, přineslo několik prací o jeho jazyku a o jeho iniciativní účasti v jazykovém dění obrozeném¹⁾, tak i jubileum Palackého (r. 1948 uplynulo stopadesát let od jeho narození) dalo příležitost k vydání vědeckého sborníku university Palackého v Olomouci *Tři studie o Františku Palackém*.^{1a)} A jeho součástí je i Běličova studie. Vedle Běliče podílejí se v něm svými pracemi historik František Kutnar (*Palackého pojetí společnosti, národa a státu*) a literární historik Oldřich Králík (*Palackého božné doby*).

¹⁾ Srov. referát J. Hrabáka v Slově a slovesnosti 12, 1950, 98—103.

^{1a)} *Tři studie o Františku Palackém*. Uspořádal Frant. Kutnar. Vydala universita Palackého v Olomouci 1949. Str. 242. cena brož. 85,— Kčs.

NAŠE ŘEČ

ČASOPIS ÚSTAVU PRO JAZYK ČESKÝ

Vydává

III. TŘ. ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

Redakční rada:

BOHUSLAV HAVRÁNEK (hlav. redaktor), K. J. BENEŠ, VÁCLAV MACHEK,
FRANTIŠEK RYŠÁNEK, VLADIMÍR ŠMILAUER, FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK,
VÁCLAV VÁŽNÝ, ALOIS ZÍSKAL

Ročník čtyřiatřicátý

NÁKLADEM STÁTNÍHO NAKLADATELSTVÍ UČEBNÍČ

PRAHA 1950

OBSAH

ČLÁNKY

Strana

Daneš František, Zakázaný přechod	10
Filipec Josef, Účet — faktura, spočet	141
Havránek Bohuslav, Dnešní čeština	6
Voráč Jaroslav — Mazlová Věra, O dnešním stavu nářečí na bývalém menšinovém ostrůvku stříbrském	13
Jedlička Alois, O jazykové výchově, zvláště na gymnasiích	41
— Zjišťování mluvnické normy soudobé spisovné češtiny	121
Kopečný František, Povaha českého praeterita	85
Křístek Václav, K mluvě ostravských horníků	132
Machek Václav, Drobné výklady o jménech rostlin: <i>potměchuť</i>	19
— Drobné výklady o jménech rostlin: <i>brslen</i>	89
Prandstetter Eduard, Z hornického a hutnického názvosloví	57
Sgall Petr, Nástup k marxistické jazykovědě	81
Svěrák František, Výrazivo a jiná jména na -ivo	161
Trávníček František, Akademik Marr a jeho směr v jazykozpytě	1
— K vazbám „byl jsem se koupat“	49
Voráč Jaroslav, K jazykovému zeměpisu Čech: přehláska <i>a</i> v <i>ě(e)</i>	61
— K jazykovému zeměpisu Čech: <i>sousedovo brambory</i> , <i>Novákojc</i> a p. v českých nářečích jihozápadních	92
— K jazykovému zeměpisu Čech: dvojhhláska <i>ou</i> v slovech jako <i>roužnout</i> , <i>poučet</i> atd. v českých nářečích jihozápadních	168

POSUDKY A ZPRÁVY

Daneš František—Kozlová Karla, Nová mluvnice a nové učebnice češtiny pro střední školy	145
Daneš František, Na okraj dětské literatury	153
Hausenblas Karel, K jednomu špatnému překladu z ruštiny	66
— Trávníčkova Mluvnice spisovné češtiny v ruském překladu	157
Havel Rudolf, K překladům z Puškina	21
— Národní knihovna	100
— Louis Fürnberg: <i>Amadé</i> a <i>Casanova</i>	109
Hodura Kvido, Základní dílo o místních jménech v Čechách	97
Janský Ladislav, České renesanční novely	178
Jedlička Alois, Marxistický výklad názorů Františka Palackého na spisovný jazyk	174

Kellner Adolf, Odras života slezského lidu v jazyce	107
Sochor Karel, Hrst poznámek k novým odborným slovníkům	70
Váhala František, Sborník statí ze sovětské jazykovědy	28
Zima Jaroslav, Jazykový koutek Československého rozhlasu	24

DROBNOSTI

O sportovní češtině (*jka*) 32. — Virus (*Dš*) 34. — Budapešť — Újpest, Kispest (*md*) 35. — Slovníček sportovní ruštiny (*kHs*) 37. — Strojírenství (*vh*) 38. — „Na příkopě“ či „Na příkopech“? (*rh*) 38. — Sklářské názvosloví (*jka*) 40. — Jaký český výraz pro „trudoděň“? (*kHs*) 76. — Zeslabující adjektiva na *-avý* a *-kavý* (Fr. Svěrák) 78. — Překlady (*RH*) 79. — Jazyk zákonů 112. — O výraze „českoslovanský“ (*Ant. Frinta*) 114. — Dubbovati (*Dš*) 116. — Nové bulharské zeměpisné názvy (*L. Joura*) 117. — Výroba rostlinná a živočišná (*Sr*) 119. — Trest odnětí svobody (*lj*) 120. — Pověřenkyně a stachanovka (*kHs*) 159. — Jeslový lékař (*-šta*) 160. — Dvorana (*M. Št.*) 180. — Čermná (*Rš*) 181. — Vrh a hod (*kHs*) 182. — Psina a hodonice (*Fr. Svěrák*) 182. — Haňbolický? (*Rš*) 183.

Za PhDr Věrou Zapletalovou-Mazlovou	80
Za Václavem Flajšhansem	160

Rejstřík k XXXIV. roč. Naši řeči	I—XV
--	------

Rejstřík k XXXIV. ročníku Naší řeči

Sestavil František Daneš

Hesla věcná jsou tištěna antikvou (stojatě), jednotlivá slova a jevy, o nichž se pojednává po stránce pravopisné, mluvnické, významové nebo slohové, *kursivou* (ležatě).

ZKRATKY:

ak. = akusativ, 4. pád
angl. = anglicky, angličtina
bulh. = bulharský, bulharština
čes. = česky
etym. = etymologie, původ slov
fem. = femininum, ženský rod
fr. = francousky, francouzština
gen. = genitiv, 2. pád
hor. = hornická mluva
hovor. = hovorový, hovorově
charv. = charvátsky, charvátština
imp. = imperativ, rozkaz. způsob
inf. = infinitiv
instr. = instrumentál, 7. pád
it. = italsky, italština
jaz. = jazyk
jm. = jméno
kc. = koncovka
lat. = latinsky, latina
lid. = lidový, lidově
lok. = lokál, 6. pád
mask. = maskulinum, mužský rod
míst. = místní
nár. = nářečí, nářeční
ně. = novočesky, nová čeština
něm. = německy, němčina
neut. = neutrum, střední rod

nom. = nominativ, 1. pád
os. = osoba
p. (za číslem stránky) = poznámka pod čarou
pl. = plurál, množné číslo
podst. jm. = podstatné jméno
pol. = polsky, polština
pravop. = pravopis
předl. = předložka
příd. jm. = přídavné jméno
rom. = románsky
rus. = rusky, ruština
sg. = singulár, jednotné číslo
schr. = srbocharvátsky
skl. = skloňování
sl. = sloveso, slovesný
slc. = slovensky, slovenština
slovin. = slovinsky, slovinština
spis. = spisovný, spisovně
stč. = staročeský, staročestina
středolat. = středolatinický
ukraj. = ukrajinsky
v. = viz
zájm. = zájmeno

Hvězdičkou * jsou označeny stránky, kde je daný jev vyložen obsáhleji.

A

adjektiva, v. přídavná jména
adverbia, v. příslovce
aktivně-pasivní
aktuální členění věty 113; v. též pořádek slov
akusativ: zájm. *ono* 126
amusantní 111

analytické a syntetické tvary 86 n.
angličtina 78, 86, 90, 116, 178
ani // *i* po záporu 126
anšleger (hor.) 139
antifašistski (bulh.) 104
apretor, *apretorský* (slc.) 130 p.
archaismy: gen. pl. mask. *-ův* 101
artišok, spr. *artyčok* 73
azbuka, v. přepis

B

bacil (skl.) 35
bago (nář., slang) 140
balivo 162
barvivo 162
básnický jazyk, v. *umělecký jazyk*
běhač (hor.) 58, 137
bělavý 78
Běloves (etym.) 99
beresklen (ukraj.) 89
beresklet (ukraj.) 89
beresklet (rus.) 89
berezbrek (rus.) 89
berezdren' (rus.) 89
beskuryja (nář.) 139
bezpriznakovost mluv. kategorií 85 n., 113 p.
bidlen (etym.) 92
bindloch (hor.) 133, 135
biograf 116
Bítozeves (etym.) 99
bláznivý dům (lid.) 180
bledavý (nář.) 78
bledkavý (nář.) 78
borhamr (hor.) 137
brambor//*brambora* 128
brázdící stroj 137
brigada (bulh.) 103
brigadirka (bulh.) 105
brslen (etym.) 89* n.
brslínek 91
brsněl, brsniel (stč.) 89 n.
brusičství 122 n.
brusklen (rus.) 89
brusklet (rus.) 89
bruslina (rus.) 89
bruslenyna (ukraj.) 89
bruslevyna (ukraj.) 89
bruslyna (ukraj.) 89
bruzletyna (ukraj.) 89
bružmel (ukraj.) 89
Brychtom, Brychtovum, Brychtum (nář.) 93* n.
brymza (hor.) 134
brymza, spr. *brynza* 73
Břvany, břvanský (pravop.) 73
Buč (etym.) 100

Budapešť (pravop.) 35* n.
budovat (hor.) 138
bulač (šichty) (nář.) 140
bulač směn (lid.) 140
bulaty (nář.) 139
bulharština 102* n., 117* n.
burčok (hor.) 137
býti: osobní vazby s inf. (*byl jsem se koupat*) 49* n.
bytová jednotka, byt 9

C

cáhun (nář.) 139
cedivo 162
cechaus (hor.) 134
cechovňa, (za) cechovač (hor.) 134
Centralen komitet (bulh.) 104
cebulkoř (nář.) 140
cidivo 162
ciglana (charv.) 177
cimerhajer (hor.) 139
cimra (hor.) 135
cimrovaňi (hor.) 134
Cirmena 177
citové zabarvení, v. *expresivnost*
cizí slova 34 n.; skl. *cizích jm. vlast.* 125 n.
cizí vlivy na vývoj jazyka 121
compositeur 111
cvičivo 163
cyp (nář., hor.) 139

Č

čalo (nář.) 15
čas: v. *praesens...*, *kategorie mluv.*
časování: 146 n.; *kolísání v tvarech* 3. pl. a *přechodníků sl. 4. tř.* 125, 126; 1. sg. a 3. pl. u typu *tlouci* 126; *passivum* 126; 3. pl. *prohánějí se* 155; 3. pl. typu *ukážou* v jaz. *hovor.* 157; v. též *sloveso, tvarosloví atd.*
Čechoněmec 114
Čechoslovan 114
čepáč (hor.) 135
Čermá, Čerma (etym.) 177* n.
četivo, čtivo (hovor.) 162
Černná (etym.), *černná* 177* n.
Černá (etym.) 177* n.

černavý 78
 černavý (nář.) 78
 červenavý 78
 červeňavý (nář.) 78
 Červeněves (etym.) 99
 Červenice (etym.) 177
 červenkový (nář.) 78
 československý 114* n.
 československý 114 n.
 česnekoř (nář.) 140
 Čimyšl (etym.) 100
 Čírná (etym.) 177* n.
 číslovky 147
 členění 74
 Čmná (etym.) 177* n.
 čtivo (hovor.) 162
 čtyrruční, čtyřruční 158
 čmňnaja (pravoslav.) 177

D

dárnost 111
 darwinovec 159
 dátí (jako sl. pomocné) 53* n.
 datív: pl. jmen typu *Vršovice* 126
 dejatel, dejatelka (bulh.) 105
 delegatka (bulh.) 105
 deminutiva, v. zdrobněliny
 demokratisace spis. jaz. 8 n., 25 n., 47 n.
 deputatka (bulh.) 105
 determinace 11 n.
 dětská řeč 153 n.
 dialogové titulky 74
 diamat (slang) 7
 Dimitrovo (skl.) 118* n.
 diskuse (výsl. a pravop.) 9
 divý vinič (slc.) 20
 dláždění (nář.) 162
 dlaždivo 162
 dláždživo (nář.) 162
 dluhý (stč., nář.) 166
 Dobrohostov (etym.) 99
 dolov (stč.) 169
 dólú (nář.) 168
 doplněk 147 n., 158
 dopolnenije (rus.) 158
 doporučivo 161 n.
 dosíhnout, dosíhat, dosíh (nář.) 62* n.
 doule (nář.) 168

doulu (nář.) 164* n.
 doutnivo 162
 dozvučivost 74
 dozvučnost 74
 Drahoňovice (etym.) 100
 drobnavý, drobňavý, drobnavy (nář.) 78
 drugar, drugarka (bulh.) 105
 druhy slov 146, 149; v. též podst. jm. atd.
 dřevíč (hor.) 139
 dubbing, dubbovati 116* n.
 dublovati 116
 dučkim (nář.) 140
 důl 134
 dvojtvary: 34, 125 n., 128, 131
 dvorana (etym.) 176* n.
 dvorný 177
 dvořan 177
 dvouletka 7

E

edice 100* n., 174
 elektrifikacija (bulh.) 105
 elektroenergija (bulh.) 105
 Elprom (bulh.) 106
 etymologie: *potměchut* 19* n., *brslen* 89* n.,
 míst. jm. v Čechách 97* n., některých
 výrazů z hor. slangu 133 n.
 evropeismy 176
 expresivnost 111; v jaz. knih pro děti
 153 n.

F

fajsel (hor.) 137
 faktura 141* n.
 fasovač (hor.) 137
 fázař 74
 farač (hor.) 134
 fart (hor.) 134
 fčala (nář.) 15
 fědrovac, fědrunk (hor.) 135
 feršlag (hor.) 134
 fikany (nář.) 139
 film 116
 fiřt (hor.) 134
 flec (hor.) 135
 folovač (hor.) 137 n.
 fonetika 140; v. též hláskosloví a pod.
 forant (hor.) 138

forot (hor.) 136
foyer 181
francouzština 86
frazeologie: v jaz. zákonů 113
frázování 155 n.
frunkač (hor.) 135
fusaggine (it.) 90
**fusāgō* (rom.) 90
fusain (fr.) 90
fusale (středolat.) 90
fusanus (středolat.) 90
fusarius (středolat.) 90
futurum 85 n.; u vazeb typu *byl jsem se koupat* 54 n.; vznik opis. fut. v češ. 54 n.

G

gazy (hor.) 134
generační rozdíly v jaz. 130
genitiv: přivlastňovací (míst. příd. jm. přivlast. v nář.: *tatínka bratr* a pod., *přišli starostů, Nováků, děvčata Nováků*); g. pl. mask. na -ův 101; míst. jm. typu *Nymburk* 125; zájm. *on* 126
gizd (nář.) 139
glžkavý (nář.) 78
gospodin, gospoža, gospožica (bulh.) 104
gradski komitet (bulh.) 104
gruntštreka (hor.) 134
gusto 111

H

Hadamouc (nář.) 93* n.
hajdalák (nář.) 140
hajer (hor.) 137
hala 176*
halama (nář.) 140
hall (angl.) 176
halle (fr.) 176
Halle (něm.), 176
halový 180
hanba lidská, světitá, světská 180
haňbolický, haňbulický (nář.) 179* n.
haňbola, haňbula (nář.) 180
handballista 33
hanhōdel (něm.) 89 p.
hané (tur.) 177

Hamr, Hamry (etym.) 100
harčok (nář.) 140
hasivo 162
haštabiga (nář.) 139
havíř, havýř (hor., nář.) 132, 137
havírňa, havýrňa (hor.) 134
házenkář 33
házeť 178
helfer (hor.) 138
helma (hor.) 137
herličky (nář.) 17
hever (hor.) 139
hláskosloví: nář. míst. 15* n.; překl. *a > ě(e)* v čes. nář. 61* n.; *mluvy ostrav. horníků* 140; nář. míst. (*ó > uo > ů > ou*) 164* n.; změna -zž- > -jž- (v nář.) 167; 180
hlejpš (nář.) 17
hlubánka (nář.) 168
hnědavý 78
hnědkavý (nář.) 78
hnojení: zelený hnojení (nář.) 162
hnojivo 162
hod 178
hodnotenka 143
hodonice (nář.) 178* n.
hodoňka, hodonka, hodunka (nář.) 179*
hodovnice (nář.) 178 n.
hornická mluva 133* n.
Hoříněves (etym.) 99
hořivo 162
hořkavý (nář.) 78
hospodářsko-společenský (pravop.) 32
hostečná zelina (slc.) 20
housle (etym.) 160
houslový 160
houvězí (nář.) 164, 169
hovězí od žeber, hovězí žebro 72
hovorový jazyk 156 n.; v překladech 110 n.; jeho vliv na vývoj jaz. spis. 121
hráč pozemního hockeye 33
hráč házené 33
hroužnout (nář.) 166
hrubkavý (nář.) 78
hrudí pečené 72
hřablo (nář.) 15
hunt (hor.) 134
hušťač (nář.) 140

IV

CH

chabavý (hovor.) 78
Chábory (etym.) 99*
charvátština 177
chevalier 111
chladírenství 38
chladio 162
Chmelmá, Chmelnice, Chmeliště, Chmelovice
(etym.) 100
chov 120
chovari 120
Chrastavec (etym.) 99
Chrastoves (etym.) 99
Chrudim (etym.) 99
chtíti po někom 128
chvost 154

I

i: i//ani po záporu 126
idejno-političeski, idejno-chudožestven
(bulh.) 105
idejen (bulh.) 105
ideologičeski (bulh.) 105
ikonomika (bulh.) 105
imperativ: sloves typu tlouci 125 n.
industrija (bulh.) 105
infinitiv: vazby typu byl jsem se koupat
49* n.; tvary na *-ti//t* 101, 113
intelektualisace jazyka 113, 127
intenzivní chov 120
interpunkce 147, 148, 152
intonace 155 n.; v nář. míst. 18
Italie (pravop. a výsl.) 9
italština 90
-ivo 161* n.
izobretatel (bulh.) 105

J

jahla (nář.) 15
jaký 152
jáma (hor.) 134
jaře 155
jasnavo (nář.) 78
jazyk: jako jev sociální; jeho vznik a vý-
voj 2 n.; j. a myšlení 3 n., 29 n., 44, 83,
133, 149, 156; j. a společnost 6* n.,
25 n., 29, 83, 100, 102* n., 107 n.,

121* n., 133 n., 166 n.; systém jazyka
121 n., 146 n., 149; třídnost jazyka
82* n.; jazyk a nadstavba 82* n.; vý-
voj jazyka 121* n.; j. jako nástroj 83;
j. knih pro děti 153* n.; v. též umělecký
spisovný j. atd.
jazykověda: sovětská a marxistická 1* n.,
28* n., 81* n.
jazyková výchova 25 n., 41* n.
jazykové vyučování 41* n., 145* n., 148*
n.
jazykový zeměpis 13* n., 61* n., 92* n.,
164* n.
jednotné číslo, v. singulár
jenž 147
jesle (etym.) 159* n.
jeslový, jeselní, jeselný, jeselský 159* n.
jezera: Stalinova, Stalinská j. 118* n.
jména vlastní, v. vlastní jména
jmenné tvary: příd. jmen v jaz. hovor.
a obec. 12 n.
jubileá: N. J. Marr (* 7. I. 1865) 1* n.

K

kadence (intonací) 155 n.
kadrovička (bulh.) 105
kadrovnik (bulh.) 105
kameraman 74
kapr modrý, černý, na modro, na černo
73
kara (hor.) 137
kašna (hor.) 136
kašňor (hor.) 138
kategorie mluvnické: kateg. času 85* n.
kavana (charv.) 181
keselavi (nář.) 78
keselkavi (nář.) 78
kěž 157
kilo-děl-hodina 72
kilof (hor.) 137
kino-(kinocentr a pod. v bulh.) 105
Kispest (pravop.) 35* n.
kladivo 162
klasa (bulh.) 105
klenivo 162
klobúk (stč., nář.) 164
klufia, kluchta (hor.) 135

kmet (bulh.) 106
kňazské čapečky (nář.) 89
kněžovy čepičky (nář.) 89
knižní jazyk 153 n.
kodifikace spisovné normy 120* n.
kohút (nář., stč) 166
Kojetín (etym.) 100
kolejivo 161 n.
kolérka (nář.) 20
kólon 155 n.
kombajn 7
komín (hor.) 134
Komsomol 7
konclager, konclagrist (bulh.) 104, 107
kopňa (hor.) 134
korunka (hor.) 137
kóření (nář.) 162
Kostinského zjev 75
kozy (hor.) 134 n.
krátkavý (nář.) 78
krise (výsl. a pravop.) 9
kritika (bulh.) 105
krmení (nář.) 162
krmiti 120
krmivo 162
krytívo (nář.) 162
křesivo (stč., nář.) 162
křestní jména, v. vlastní jm.
KSČ 7
který 147, 152
kulačina (hor.) 135
kultura jazyková 9, 24; *mluveného jaz. ve*
filmech 117; *názory Fr. Palackého* 174
kumin (hor.) 134
kumpel (hor.) 134
kupel (hor.) 134
kursovní (pravop.)
kuřivo 162
kvadrátky (nář.) 89
kvantita 126; *krácení u typu svařeč* 58,
v čes. nář. u přehl. a > ě(e) 61* n.
kvartýr 111
kvasivo (nář.) 162
kyselkavý (nář.) 28
L
lalka (nář.) 140
lampa (hor.) 137

latina 20, 34 n., 89 n.
léčivo 162
Leitomischle (něm.) 99
lesnictví 38
levičar (bulh.) 103
lexikografie 70* n.
lidový jazyk: vliv na vývoj jaz. spis. 121
lidský: hanba lidská 180
líheň 120
linguista-theoretik, theoretický linguista,
linguistický theoretik 32
Liška: u Liškoc (nář.) 93 n.
lokál: sg. jmen typu Nymburk a Přepychy
126; -e(ě) v lok. sg. mask. 128; lokl. pl.
-ích// -ách u mask. na hrdelnici 127
lopač (nář.) 140
loživo 161 n.
lučivo (nář.) 163
lumírovec 159
lutňa (hor.) 136
Lužná, Lužnice (etym.) 73
M
majonéza (pravop.) 73
makšajder (hor.) 139
maestro 111
malavý (nář.) 78
malversovati 72
mamlas (lid.) 139
manžel (= jeden z manželů v jaz. zákonů)
113
markovňa (hor.) 134
marksičeski (bulh.) 105
marks-leninski (bulh.) 105
marxismus v jazykovědě 1* n., 28* n.,
81 n., 174 n.*
masovik (bulh.) 105
mašinfira (hor.) 139
mašinveter (hor.) 139
materialismus historický a dialektický
v jazykovědě 1* n., 28* n., 81* n.
mayonnaise (pravop.) 73
mazání 162
mazany (nář.) 139
mazivo 162
měkkavý (nář.) 78
melivo 163
měrný den 77

metafora 31
methylalkohol (pravop.) 73
mevro 7
mezinárodní házená, kopaná a pod. 33
milicija, milicioner (bulh.) 106
minulý čas, v. praeteritum
místní jména, v. vlastní jm.
mitel (hor.) 136
mitač (hor.) 135
mitloch (hor.) 135
mládežnictví 7
mléči, mlíči 73
mleziwo 161
mléztí (stč.) 162
mluva hornická 132* n.
mluvený jazyk 43, 117, 127, 151, 155 n.
mluviti: česky mluvený film 117
mluvnice: vývoj mluvnické stavby jazyka 121* n.; *přehled nč. mluvnictví* 123* n.; *mluv. na stř. škole* 145* n., 148* n.; *Trávníčkova Mluvnice v. rus. překl.* 157* n.
mlynářojc (nář.) 93* n.
množné číslo, v. plurál
močidlo (nář.) 172
modravý 78
mokravy (nář.) 78
montwa (pol.) 89 p.
morfémy 88
morfologie, v. tvarosloví
motor (hor.) 138
moudí 89 p.
moutvice (nář.) 89 p.
můt (slc.) 89 p.
mutka (nář.) 89 p.
mužik (rus.) 69
mysliwo 162
myšlení a jazyk, v. jazyk

N

na 120
Na příkopě, Na příkopěch 38* n.
nabíjač (hor.) 135
Nabsel (etym.) 99
nacionaliziram (bulh.) 105
načel, načil, načnul (nář.) 63* n.
nadplán 7

nadstavba 7
nahóru (nář.) 172
nahouru (nář.) 168* n.
nahuštění, nahustění
nákupní účet 144
narážeč 57* n.
narážeti, narážení 57* n.
narodna republika (bulh.) 105
národní podnik 7
narodnoosvoboditel (bulh.) 104
nárok 142
narsävet (bulh.) 106
narůstání 32
nářečí místní: 13 n., 178 n., 132 n.; přehl. a >ě(e)* 61* n., *typ sousedovo brambory, Novákojc* 92* n.; *lexikální průzkum lašských nář.* 107* n.; *nářeč. prvky a spis. norma* 128; *jména na -ivo* 162 n.; *roužnout, poučet* a pod. 164 *n.
nářečí speciální: slang ostravských horníků 132* n.
nástěnka, nástěnné noviny 107
nástražný 111
návratka 143
návrh 142
názvosloví: 70 n.; 173; sportovní* 32* n., 178; *sklářské* 40*; *hornické a hutnické* 57* n.; *trudoděň* 76* n.; *v jaz. zákonů* 113; *filmové* 116* n.; *zemědělské* 119 n.; *hornické (slang)* 133* n.; *účet, faktura, spočet* 141* n.; *mluvnické* 147, 151 n.; 158
nažál, nažela, nažila (nář.) 15, 61*, 64*
nažnul, nažnoul (nář.) 64*
několikanásobný větný člen 147, 151
nekrology: V. Zapletalová-Mazlová 80;
V. Flajšhans 160
nelegalen (bulh.) 104
němčina 86, 90, 99; *v horn. slangu* 133 n.
neologismy, v. novotvary
Netluky (skl.) 126
neudoulanej (nář.) 168
neurčitý způsob, v. infinitiv
nevěřivě 112
nezamrzající sklo 71
nominativ: pl. místo příd. jm. přivlast. v nář. (starosti, Marci a pod.) 96; *nom.*

jmenovací 118 n.; pl. typu *demokrati//ě*
126
norma spis. jazyka 47, 173; její vývoj,
zjišťování a kodifikace 121* n.
normalisace (pravop.) 74
nosivo 162
nová slova, v. novotváry, názvosloví
Nováků; *Novákojic*, *Novákouc*, *Novákoc*,
Novákovíc, *Novákujc* (nář.) 93* n., 96*
Novákovi 94* n.
Nováků; s *Nováků*, *Franta Nováků*, *děv-*
čata Nováků 93* n., 96*
novator (bulh.) 105
novocian (nář., slang.) 139
novotváry 6 n., 76 n., 116, 159 n.
Nymburk (skl.) 125 n.

O

obecná čeština 12, 158
oběživo 162
obosnovka (bulh.) 106
obrtlík 92
obsahové určení 53, 158
obšťanarodna sobstvennost (bulh.)
obveselenost 111
obyčej jazykový 123 n.
odbíhač 58* n.
odbíhat vozíky (hor.) 59
odborný jazyk 25 n., 40, 57* n.; 112* n.,
120, 132 n., 141 n., 160 n.; slovníky
70* n.
odjímač 58
odkrýti 32
odněti svobody 120
odpočet 144
odtávati 112
ohánka, *ohanka* 73
ohnívo (stč., slc.), *ohnívko* (slc.) 162, 163
okopávati 120
Olhotta (etym.) 99
on, *ono* (skl.) 18, 126
onomatopoeje: v. zvukomalebná slova
operatér 74
oprávci jazykoví 130
orgel (hor.) 135
orthoepie 43*, 150
osivo 162

osvojenec 113
osvojitel 113
oškrd 136
otečestven front (bulh.) 105
otkory (hor.) 135
oznamovací věta 147
ozvučnice 74

P

pačerki (nář.) 137
pády, v. nominativ atd.
pak 157
pakostník (nář.) 20
palivo 161 n.
palník (hor.) 138
panáčekový čepice (nář.) 89
papírenství 38
parlérovat 111
partijec, *partijka* (bulh.) 105
partizanin (bulh.) 103
párvična organizacija (bulh.) 104
passivum 53 n., 87 n., 126, 154
pásti 120
Pavlov, *pavlovec* 159
pěci: *peču* 147
peciňor (hor.) 138
pečeně od hrudi 72
pečivo 161, 163
perfektum 86* n.; 147
pěstovati 120
pětiletka 7
pikhamer (hor.) 136
pikovač (hor.) 136
pilíř 135
pionýr 7
pirula (nář.) 20
pít 162
pítivo (hovor.) 162
plajgr (hor.) 136
planovost (bulh.) 105
pláščina (hor.) 135
platera 143
plativo (nář.) 162
platka 143
pleníč (hor.) 139
plenaren (bulh.) 104
plenum (bulh.) 104

pletivo 161, 163
plochodrážní 32* n.
plurál: v. jednotl. pády, skloňování a j. po 128
po libosti 154
pobíratí honorář 75
počesťovati 116
počva 137
podčep (nář.) 140
podhas (nář.) 139
podmětný, podmětový: p. věta 151, *p. slovesa* 147
podstatná jména: slovesná od sl. zvratných 126; *v. též skloňování, jednotl. pády a j.*
podtitulky 74
pójčeti, pójčiti (stč.) 167, 169
pojednati (něco) 74
pojivo 162
policej (bulh.) 106
polísekretar (bulh.) 104
politizatornik (bulh.) 104
polocelek 74
polština 89; *v. hor. slangu na Ostravsku* 134 n.
porhas (nář.) 139
porub (hor.) 134
pořádek slov: 147, 155 n.; postavení příkl. se po pauze 125 n.; *v. jazyce zákonů* 113; *bohatě rozvitý přívlastek* 126
postavit (úkol) 32
potahuje se (žebro) (hor.) 136
potmehůlky (slc.) 19 n.
potmehút (slc.) 20
potměchuť (etym.) 19* n.
potměšilý 19 n.
poučet, poučit (nář.) 15, 164* n.
použití 130
poverenička (slc.) 159
povereník (slc.) 159
pověřenka 159
pověřenkyň 159*
povinná osoba 113
pozemkář 33*
pozabíjeti 128
pozalézati 128
pozamykati 128
pozotvíratí 128

požadavek 142
práceden 77
pracovní jednotka 76
pracovní den 74
praedikace 10 n.
praesens, præsens (pravop.) 148
praesens 8 i n.
praesentní perfektum 88* n.
praeteritum 85* n.; 147
prajazyk 2 n., 28 n., 84
právnícký jazyk 120; *v. též úřední jazyk*
pravopis 25, 71 n., 147 n., *přejatých slov* 9; *cizích jmen vlast. zeměpis.* 35* n.: *v. jazyk. vyuč.* 42* n.
pražič 59
pražír 59
preslen (slovin.) 91
pršlen (bulh.) 91
prjaslen' (rus.) 91
profgrupa (bulh.) 106
proháněti se 154
proizvodstvena brigada, p. sobranie (bulh.) 105
proletariat (bulh.) 105
promítač 74, 116
proplstek (hor.) 136
protiplán 7
prováděti (osev, sklizeň a p.) 120
prověrka 7
prověřit 7
provisorka (hor.) 138
prsten (etym.) 92
pršlen (schr.) 91
průvodka 143
prześlin (pol.) 91
prznieł (pol.) 89
prásleň (hornoluž.) 91
práslo 92
předák 138
předání, předati 32* n.
předek (hor.) 134 n.
předivo (nář.) 162
předmět 55 n., 148, 158
předmětně-významový 32
předmětný, předmětový: p. věta 151, *p. slovesa* 147
přehledka 143
přechod zakázán 10* n.

přechodníky 147; přech. přít. u sl. 4. tř. 126
 přechylování 159; rus. přijm. 125 n.
 překlady 21* n., 66* n., 79* n., 109* n.,
 128, 154 n., 157 n., 175
 překladač (hor.) 139
 překládati 117
 překop (hor.) 134
 přeložiti 116
 přemlouvati, přemluviti (= dubbovati)
 116* n.
 přepis: azbuky latinkou 37*; nář. 140
 Přepychy (skl.) 126
 přeraška (hor.) 134
 přeslen 90* n.
 přetlumočiti 116 n.
 převáděti do češtiny (= dubbovati) 116* n.
 přezdívký: ostravských horníků 139* n.
 Příbkuč (nář.) 96
 přičestí: minulé a trpné 86* n.
 přídavná jména: přivlast. v nář. 15, 92*
 n.; na -avý, -havý 78 n.; tvoření 160
 přídla (nář.) 61* n.
 přijímačka 116
 Příkopy 38* n.
 přiměřeně 113
 příslovečné určení: účelu, cíle 50* n.,
 55* n.
 přístavek 148
 přísudek 10* n., 51 n., 147; přísudkové
 věty 147 n.
 přítom, při tom (pravop.) 101
 přívlastek 11, 148; postavení bohatě roz-
 vitého přívl. 126; shodný a neshodný
 160, 180
 přítomný čas, v. praesens
 příznakovost mluv. kateg. 85 n.; 113 p.
 přízvuk: slovní 140, větný 156; v. též
 mluvený jazyk, zvuková stránka věty,
 frázování, intonace a j.
 psaný jazyk 42 n.
 pšeslín (dolnoluž.) 91
 psena, psina, psinka 178* n.
 pucovač (nář.) 140
 pučit, pučovat (obec.) 167
 půjčiti, půjčovati 167
 purismus 85, 173
 putting (angl.) 178 p.
 původ slov v. etymologie

R

rabovač (hor.) 139
 rabunk (hor.) 134 n.
 racionalizátor, racionalizátorka (bulh.) 105
 radio- 146
 radio- (bulh.) 105
 rákoveditelka (bulh.) 105
 rčení: z hor. slangu 133* n.
 renesance (pravop.) 74
 remsišt (bulh.) 107
 RMS (bulh.) 106
 rožehnout, rožhnout, rožít (nář.) 167
 roužat (nář.) 166
 rouž(h)nout (nář.) 15, 164* n.
 roužihat, roužínat (nář.) 166
 rozepítej (nář.) 66
 rozkazovací způsob, v. imperativ
 rozmrazovač 71
 rozpočárna 72
 rozpoložiti se 70
 roztmívačka 74
 rozvitě příslovečné určení 158
 rozžhnúti (stč.) 166
 rožahnout, rožehnout, rožihnout, rožhnout,
 rožnout, rožínat, rožít, rožát, rožnít (nář.)
 166
 rožnovka (nář.) 179
 rubaši (hor.) 135
 ruľa (hor.) 136
 ruľkoř (hor.) 139
 rusismy 32, 70, 79 n.
 russkoslavjanskij (rus.) 155
 ruština 20, 71 n., 76 n., 89 n., 159; vliv
 ne dnešní češ. 7; překlady z ruš. 21* n.,
 66* n., 79 n., 154 n.
 ryby na rošti 73
 ryna (hor.) 135
 rypala (nář.) 140

Ř

řablo (nář.) 15
 řepa 73
 řesato (nář.) 15
 řezivo 161
 řinutí 111
 řípa 73
 řítavý (nář.) 78

S

sál 177
samokritika (bulh.) 105
sazba, sazbový 60
sazeč 60
sázka, sázkový 60
sbtijecí kladivo 136
scéna, scénář 74
scenarista 74
scénosled 74
sčet 144
sčot (rus.) 144
šekirka (hor.) 137
sémantika 85 n., 146
separat (hor.) 136
sestřino (kluk, holka, děti) (nář.) 15, 93* n.
sféder (hor.) 137
shoda 27; u číslovek 147
síhnout (nář.) 62
singulár, v. jednotl. pády, skl. a j.
siň 177
šírka (hor.) 137
šírknout (nář.) 167
skanování 74
skladba 27, 29, 85 n., 147; větná stavba
s hlediska jaz. vyučování 43* n.; inf.
vazby typu *byl jsem se koupat* 49* n.;
v jaz. zákonů 113; gen. a dat. vazby
u sloves 126; vazby osobní a neosobní
126; v knih. pro děti 155 n.; v. též
jednotl. čl. větné, věta a j.
sklizeti 120
skloňování 146 n.; *virus* 34* n.; *bacil* 35;
přechod od vz. *kost* ke vz. *píseň* 125;
tentýž 125 n.; cizí příjmení 125 n.; kolí-
sání u typu *chmel* a *Halas* 126; nom.
pl. typu *demokratié* 126; míst jm.
typu *Nymburk, Vršovice, Přepychy* 126;
on, ono 126; kc. *-ích/-ách* v lok. pl.
mask. na hrdelnici 127; vzory podst.
a příd. jm. 152; v. též jednotl. druhy
slov, jednotl. pády a j.
skupina (sloves) 152
skury (hor.) 134
slabavý (hovor.) 78
sladivo (nář.) 162
sladkář (nář.) 78

sladky hořky (nář.) 20 n.
sladká vrbka 20
slang 32, 47, 70, 74, 127; ostravských
horníků 132* n.
slavěnobolgarski (bulh.) 115
slavenoserbski (schr.) 115
Slavočech 114
slepka 74
sloh 110 n.; slohová výchova 48 n.; slo-
hové rozrůznění a spis. norma 131; vy-
učování slohu 150; sloh knih pro děti
153 n.
sloj 135
slovenština 19 n., 89 n.
slovesa: 150; praeteritum, passivum 85*
n.; inf. na *-ti/-t* 113; passivum 126; viz
též časování, časy, tvarosloví, jednotl.
slovesa
slovní druhy, v. podst. jm. atd.
slovní zásoba: ve škole 43*; základní
slovní fond 83; spis. bulh. 102* n.;
změny 103; vývoj 121* n.
slovníky 122 n.; odborné 70* n.; cizo-
jazyčné odborné 71* n.
složená slova 146; v. též tvoření slov
sluzata (nář.) 17
smažené ryby 73
směna 139
smít se, smil se (nář.) 62* n.
smrady (hor.) 134
SNB 7
SNM (bulh.) 106
snopel (nář.) 139
soukolejí 163 n.
sousedovo brambory (nář.) 92* n.
sovchozský 70
Spindelbaum (něm.) 90
spindle tree (angl.) 90
spisovný jazyk: 6, 25 n., 84, 121* n. 170
n.; demokratisace 8 n., 25 n., 47 n.; ve
škole 42* n., 44 *; jeho jednotnost 128.
131; v. též odborný jazyk, norma atd.
spočet, spočetní, spočtovatí, spočtový 141*n.
spojivo 162
spona 51 n.
sportovní jazyk 32* n., 37
Spořilov 158
spotřebiti, spotřebovati 71

správnost jazyková: zejména 6 n., 25* n.,

32 n., 47, 71 n.

sprotivitel (bulh.) 104

SRP (bulh.) 106

ssuť (pravop.) 71

stadialnost ve vývoji jaz. 4, 29 n., 82

stadion (skl.) 32* n.

Stachanov 159

stachanovec, stachanovka 159*

Stalin (bulh. míst. jm., skl.) 118* n.

Stalinova jezera 118 n.

Stalinův štít 118

Stalinský záliv, S. jezera 118 n.

starosta: o starostů (nář.) 93* n.

staviro 162

stel (nář.) 162

stěh, stětej (nář.) 66*

stelivo 162

stěna (hor.) 135

stěngazeta 7

stenkrať (nář.) 140

stenvestnik (bulh.) 107

stíl (nář.) 66*

stlak (hor.) 135

stochen (něm.) 178

stojka (hor.) 134

strach židovský 180

stran 113

stražar (bulh.) 106

strojtrenství, strojničtvi 37* n.

strojnický 38

strojnik 38

stropnice 134

střelec (hor.) 138

střelivo 162

stříbrnavý 78

substantiva, v. podstatná jména

svažňa (hor.) 134

světlavý (nář.) 78

svilana (charv.) 177

svitvo (nář.) 162

svrchplanov (bulh.) 105

svůj 147

syvester (hor.) 139

syndikalno dviženije (bulh.) 105

synek (nář.) 137, 139

syntax, v. skladba

synthetické a analytické tvary 86 n.

sýpka (hor.) 138

sypkavý (nář.) 78

Š

šachta (hor.) 134

šativo (nář.) 162

šedavý 78

šedavý (nář.) 78

šiny (hor.) 134

šitvo (nář.) 162

škrobárenství, škrobařství 38

šleper (hor.) 137

šichta (hor.) 138 n.

škodová zábrana 160

šol (hor.) 134

špermasy, špermázy (hor.) 133, 135

špic(a) (hor.) 137

šprunk (hor.) 135

šram, šramačka (hor.) 137,

štajger (hor.) 138

štempel (hor.) 134

štreka (hor.) 134

štus (hor.) 135

šulka (dynamitu) (hor.) 138

šus (hor.) 138

šuzman (hor.) 138

T

tabakana (charv.) 177

tački, tačnik (hor.) 137

tak 158

targus (nář., slang) 139

tatínkov; tatínkova; tatínkovo (nář.) 94*,

170

tatínkovo (bratr, sestra, rodiče) 15, 93* n.

tatínků, -u, -ova, -ovo (nář.) 94*

tatínkůj, -uj (nář.) 94*

technický jazyk: slovníky 71* n.

temnavý 78

ten 157

tenkýž (skl.) 125 n.

teplavý (nář.) 78

terminologie, v. názvosloví

textil (pravop.) 74

těživo 162

throwing (angl.) 178

tišnovka (nář.) 179

tkanivo 161
tloucí (časov.) 125 n., 147
tma: *bylo*//*byla tma* 126
Tolbuchin (bulh. míst. jm., skl.) 118
topení 162
topivo 161 n.
toun, touň, touně (nář.) 15; 164* n.
TOZ 107
tozař (slang) 107
transkripce, v. *přepis*
trest na svobodě, t. odnětí svobody 120*
trud (bulh.) 104
trudoděň (rus.), *trudoden* 76
trzymiel (pol.) 89
trživo (nář.) 162
tržase (nář.) 66*
třída (slovesná) 152
třís, třísla, tříst (nář.) 15, 61* n.
tůň 164* n.
tvarosloví: 26, 146, 149 n.: nář. míst. 15* n.; příd. jm. přivlast. v nář. (*sousedoro brambory; Novákoje* a j.) 15, 92* n.; praeteritum, passivum 85* n.; inf. *ňa -ti*//*-t* 113, 157; v. též skloňování, časování a j.
tvorení slov 26, 141 n., 146, 150, 158 n. 159* n.; typ *strojírenství* 37* n.; sklářské názvosl. 40; příd. jm. na *-avý, -kavý* 78* n.; některé typy sloves 128; příp. *-ivo* 161* n.; v. též složená slova, názvosloví
tvrdavy (nář.) 78
tvrtkavy (nář.) 78
typy jazyků 30 n.
U
účet 141* n.
účetka, účetkář, účetkový, účetkovati 143
učivo 163
účetka 142
udarník, udarnička (bulh.) 105
udolat (nář.) 168
udoulanej (nář.) 169
udoulat (nář.) 164* n.
ududaněc (nář.) 139
undundat (nář.) 172
Ujpest (pravop.) 35* n.
úkolový den 77

ulička (hor.) 135
umělecký jazyk 127, 128, 177
upadňica (hor.) 134
úrazová zábrana 160
úřední jazyk: jazyk zákonů 112* n., 120*
usedlost (zemědělská) 120 p.
úsek větný, v. kolón
usmrkaněc (nář.) 139
utěl, utíl (nář.) 62* n., 66*
uvažovati (vazby) 127
uvondat (nář.) 168
užití (vazby) 130
usus, v. obyčej jazykový

V

v dobré víře 113
valcír 59
ralic (nář.) 140
vanhala (slang) 140
varhol (nář.) 139
varianty, v. dvojtvary
vař, vára (nář.) 162
vařivo 162
vaskavy (nář.) 78
vazby: osobní vaz. sl. býti s inf. (byl jsem se koupat) 49* n.; rusismy 70; osobní a neosobní 126; gen. a dat. u sloves 126, 128; *uvažovati* 127; *užití, použití* 130; v hornickém slangu 133 n.
vazivo 162
velká písmena 101; *Vy, Váš* v dopisech 152
velkavý (nář.) 78
velkovýroba 119
vereskled (ukraj.) 89
veresklep (ukraj.) 89
verticillus (lat.) 92
věta 149, 156; její výstavba významová 10* n.; druhy vět podle složitosti 10* n.; v. jmenovací 11 n.; přísudkové 147; podmětne//podmětové, předmětne//předmětové 147, 151; zvuková str. 147, 155 n.; přivlastkové 148; v jaz. hovorovém 156
veterka (hor.) 134
veteršacht (hor.) 134
větné členy 147 n., 149; v. též jednotliv. vět. čl.
větry (hor.) 134

vid slovesný 147
viremie 35
virologie 35
virový, virusový 34* n.
virus (skl.) 34* n.
vlastní jména: pravop. a podoba cizích
místních jmen 35* n.; míst. jm. v Če-
chách 97* n.; bulh. zeměp. jm. v češ.
117* n.; Černá a pod. 177* n.

vražnavý (nář.) 78
vlhkavy (nář.) 78
vměstnati se 154
vodík (skl.) 127
volný prodej 7
vosládeč (nář.) 20
voříš se (nář.) 62* n.
vouz (nář.) 164
vozáb, vozíb (nář.) 66*
vozač 58
vožič 58
voznobil (nář.) 66*
vozy (hor.) 134
vrbice (nář.) 20
vretenika (charv.) 90
vretenikovo drvo (charv.) 90
vrh 178
vrhač, vrhati 178
vrch: v. Boteb, Botevův a pod. 118
Vršovice (skl.) 126
vrtací stroj 59
vrtač 59
vrtačka 59
vrtař 59
vrtel 92
vrtěti (etym.) 92
vřetenno (etym.) 92
vsádka, vsádkový 60
vsázecí 60
vsazeč 60
vsázka, vsázkový 60
vsázkař 60
všivaný (nář.) 78
vulgarismy 155; v překladu 110 n.
vybíhač 58
rybulič (nář.) 140
výčet 142
vyjetý olej 71
ryjevíti se 111

vykrmovati 120
vyučovací (souvětí) 142
vymičina (hor.) 135
vinda (hor.) 139
výchova jazyková, v. jazyková výchova
výnos 120
vypikovač (hor.) 138
vyráběti, vyrobiti 119* n.
výrazivo 161* n.
výrazivý, výrazivost 163
výrazoví 164
výroba rostlinná a živočišná 119* n.
výrobek 119 n.
výrobnost 120
výrok (o něčem) 113
vyryvač (nář.) 140
vysloviti (neplatnost manželství) 113
výslovnost 25, 27, 128; přejatých slov 9,
cizích slov 35 p.; spisov. ve škole 43*;
v. též orthoepie, fonetika, hláskosloví
vyučování jazykové, v. jazykové vy-
učování
vývoj jazyka 2* n., 28 n., 82* n.; vývoj
spis. češ. 174; hláskové změny 168* n.
významosloví, v. sémantika
vzel, vzeli (nář.) 61* n.
vzíl (nář.) 64*

W

Weberschan (etym.) 99
Welhoten (etym.) 99
Welhütten (etym.) 99
werfen (něm.) 178
Wirtel (něm.) 92

Z

začel, začil (nář.) 15, 63* n.
zájmena: skl. on, ono, tentýž 125 n.; zvratná
147; vztažná 147; v jaz. hovor. 157
zakázaný přechod 10* n.
zalévati 120
zapítej (nář.) 66*
zapjetej (nář.) 62* n.
zaplanarim (bulh.) 105
zapojený na 32
zápor: ani/!i po záporu 126
zapřechnout, zapřehat, zapřeh (nář.) 62* n.

zapřihnout, zapříst, zapřih (nář.) 62* n.
 zasadit (nář. = zapřáhnout) 65
 zasévat 120
 zatmívačka 74
 zaval (hor.) 134 n.
 závod (zemědělský) 120 p.
 zbijacka (hor.) 136
 zbijok (hor.) 136
 zbulic šichtu (nář.) 140
 zčeštiti 116
 zdivo 161
 zdolov: ke zdolov(i), -vu (nář.) 168* n.
 zdrobněliny: v názvech jídel 73
 zelenavý 78
 zeleňavý (nář.) 78
 zelený hnojení (nář.) 162
 zelenkavý (nář.) 78
 zemědělský závod 120 p.
 zemědělská usedlost 120 p.
 zeměpis jazykový, v. jazykový zeměpis
 zeměpisná jména, v. vlastní jména
 zemřevší, zemřelý 75
 zemsist (bulh.) 107
 zgrabný (nář.) 139
 zhodnocenka 143
 zhorov: ke zhorovi, -vu (nář.) 168* n.
 zíbst, zíblo (nář.) 15, 62* n.
 zicherka (hor.) 137
 zkratková slova 7; v bulh. 106 n.
 zkratky 7; v bulh. 106 n.
 zlatavý (nář.) 78
 zlatkavý (nář.) 78
 zlaté vážky (lid.) 184
 zmocť (nář.) 168

znárodněný průmysl 7
 zol (hor.) 137
 zoutfírat (nář.) 168
 zoutvírat (nář.) 164* n.
 zourhat (nář.) 164* n.
 zpovzdáleči 155
 způsob: v. indikativ atd.
 zroužnout (nář.) 166
 zrypac se (nář., slang) 140
 zutrhát (nář.) 174
 zutvírat (nář.) 168
 z(v)odvírat (nář.) 168
 zvondat (nář.) 168
 zvoťfírat (nář.) 168
 zvrtilík (slc.) 92
 zvukomalebná slova 155
 zvuková přepážka 74
 zvuková stránka jazyka a věty 147, 154,
 155 n.

Ž

žebro (hor.) 136
 žejbro 73
 žel (nář.) 62* n.
 železný krám (lid.) 180
 železobeton 146
 žíl (nář.) 62* n.
 životnost 35
 žlab (hor.) 135
 žlutavý 78
 Žlutice (etym.) 178
 žlutkavý (nář.) 78
 žnivo (nář.) 162
 žuč (nář.) 140

Běličova studie, která bude především zajímat čtenáře Naší řeči, je významná hned svým metodologickým založením. Všechny otázky jazyka a jazykového vývoje obrozenského řeší autor ve vztahu k vývoji společnosti a národa, nikoliv jen izolovaně a odtrženě od společnosti. Následuje tu jak B. Havránek v jeho synthetickém popisu vývoje v Čs. vlastivědě i v příležitostném článku v Tvorbě²⁾, tak F. Vodičku v jeho výkladu o vývoji novočeské prózy a zvláště v jeho studiích o českém obrození a o Jungmannově úloze v českém obrození³⁾. Bělič uplatňuje tento zřetel k společenskému dění důsledně: Palacký — a ovšem i Jungmann — vycházel ve své jazykové politice, při svém stanovisku k otázkám jazykové kultury v podstatě z potřeb soudobé národní společnosti. Tato národní společnost prožívala přesuny ve svém složení, přetvářela se. Ty vrstvy, které měly a mohly mít vliv na vývoj spisovného jazyka v té době, t. j. buržoasie a vzdělanstvo, regenerovaly se příchodem živých sil z českého venkova do měst. A právě příslušníci mladší generace obrozenské, pocházející z venkova, jsou si vědomi významu a nových úkolů mateřského jazyka. V tomto smyslu Palackého pro potřeby národní společnosti vidí Bělič především jeho význam a jeho pokrokovost v otázkách jazyka. Odlišuje jej pak — spolu s J. Jungmannem — tento smysl od jiných buditelů: od křídla t. zv. staromilců (J. Nejedlý, J. Palkovič) i od radikálů, které Bělič charakterizuje jako levou úchytku (Kollár, Trnka, Žák). Pokud se vyskytují v jednotlivých otázkách rozdíly mezi stanoviskem Palackého a Jungmannovým, lze si je vysvětlit jejich odchylným postojem k přerodu národní společnosti: Palacký je více zaměřen na získání sociálně silnějších vrstev odnárodněných nebo i původem nečeských. Kromě toho působí tu u Palackého silný vliv tradice bratrské, projevující se výrazně i v osobním jazyce Palackého. Toto přihlížení k potřebám vytvářející se obrozenské národní společnosti, jež je patrné při řešení aktuálních jazykových otázek právě u Palackého i Jungmanna, sleduje Bělič ve všech hlavních složkách, které tvoří jádro problematiky obrozenské: v otázce stability hláskové a tvarové stavby, v životní otázce obohacování slovní zásoby obrozenské češtiny a konečně v bojích pravopisných.

Problematiku jazykového dění si Bělič nikterak schematicky a dogmaticky nezjednodušuje: sleduje a vidí je v celé jeho šíři a plnosti, v dialektice dějinného vývoje se spleť vývojových cest a odboček. Uvedme proto alespoň hlavní these a výtěžky této jeho práce.

Činnost Palackého v oblasti jazykové kultury stojí jednak v pozadí a ve stínu jeho vlastní bohaté a monumentální činnosti dějepisické, jednak je zastíněna iniciativní a vůdčí úlohou J. Jungmanna právě v otázkách jazykové kultury. Ve své práci se Bělič omezuje na rozbor theoretické

²⁾ J. Jungmann s dnešního hlediska, Tvorba 15, 1947, str. 915—16.

³⁾ V Slově a slovesnosti 10. 1947/48, str. 30—42, 129—135.

stránky působení Palackého, t. j. na to, jak určité názory programově hlásal, jak je v polemikách hájil a v kritikách jazykové teorie i praxe ozřejmoval, probojovával. Stranou nechává jeho jazykovou praxi vlastní (i když s ní tam, kde je toho potřebí pro argumentaci, operuje), k níž počítá i jeho edice staročeských památek a také jazykově revisní, upravovatelskou činnost ve funkci redaktora Časopisu Českého musea. Domníváme se však, že konfrontace těchto dvou složek jazykové praxe — vydavatelské a upravovatelské — s theoretickými názory Palackého mohla by v mnohém přinést korektury programových zásad theoreticky hlásaných, zvláště ve směru konservativnějším.

Theoretické působení Palackého zařazuje Bělič do dobové názorové situace, o jejíchž společenských podmínkách jsme se již zmínili. Tato situace jeví se mu v poměru k hlavním složkám jazykového dění obrozenského ve shodě s dosavadním běžným chápáním takto: zatím co t. zv. staromilci (J. Nejedlý, J. Palkovič) se důsledně stavějí za humanistickou češtinu a ji kladou za vzor jazykové kultury současné nejen v hláskové a tvarové stavbě, nýbrž i ve slovníku a v pravopise, usilují t. zv. radikální reformátoři (především Trnka, Žák, ale i J. Kollár) o pronikavou změnu jazykové normy ve všech jejích složkách, tedy i v hláskosloví a tvarosloví. Palacký spolu s Jungmannem a jeho družinou reprezentuje třetí skupinu, která vědomě vymáhá archaickou kodifikaci v podstatě veleslavínskou, uzákoněnou Dobrovským, ale na druhé straně záměrně pracuje na slovníkovém obohacování češtiny, přihlížejíc reálně k potřebám současné české společnosti při vytváření národního českého života. Zdálo by se tedy podle tohoto schematického rozvržení, že jsou Palacký s Jungmannem představitelé středu. Bělič však v závěru své práce výslovně a zcela správně zdůrazňuje, že názory radikálů je třeba v tehdejší jazykové politice považovat za „levou úchylku“. Jungmannovi s Palackým přísluší potom charakteristika pokrokové levice. Bělič sám však také konstatuje, že v poměru k Jungmannovi byl Palacký se svými názory na jazykovou kulturu konservativnější — a bylo by proto možno jeho smírlivé směřování k středu přijmout i za charakteristiku jeho působení. (Potvrdil by to rovněž rozbor už zmíněné jeho praxe vydavatelské a upravovatelské.)

Toto rozvržení a hodnocení sil zasahujících do obrozenské jazykové kultury bylo dosud nejvíce propracováno vzhledem k poměru mezi t. zv. staromilci a mezi družinou Jungmannovou. Běličova zásluha je v tom, že si podrobněji všiml právě onoho křídla radikálních reformistů a ukázal, jak jde u nich o romantismus bez vztahu k ožehavé současné skutečnosti, jak, i když operují více nebo méně argumentem zlidovění spisovného jazyka, nevidí jazykovou problematiku své doby v sociálním rozrůznění, ale v zeměpisném rozložení. Přitom Bělič průkopně upozorňuje a dokládá, že Palacký byl vlastně nepřímým iniciátorem reformistických snah Trnkových a Žákových, přijav ve svých „Počátcích básnictví českého“ za své stano-

visko o oprávněnosti estetisujících zásahů do jazyka, do jeho normy, zvl. mluvnické, jak je později programově hlásal a rozváděl Jan Kollár.

Obrozená družina Jungmannova viděla cíl jazykového obrození v plném rozvíti spisovné češtiny, v jejím uzpůsobení pro všechny vyjadřovací úkoly. Šlo především o vytvoření básnického slovníku a o zajištění odborného názvosloví. Bělič při charakteristice Palackého v této věci správně ukazuje, jak je jeho chápání funkčnosti jazyka omezeno na jazyk běžně spisovný a vědecký. V otázce básnického jazyka zůstává v zajetí názorů klasicistických na rozdíl od Jungmanna, který se jak svou překladatelskou praxí, tak ve svých příležitostných projevech staví za básnickou aktualizaci prostředků (především slovníkových) spojenou s individuálními zásahy do jazyka.

Ve vývoji názorů Palackého na jazykovou kulturu můžeme pozorovat „reálnění postoje k jazyku“, jak říká Bělič. V jazyce vidí Palacký prostředek k pěstování a šíření národní kultury, a tato národní kultura a národní věda je mu vlastním cílem, nikoli samoúčelné jazykové tvoření a novotaření. Bělič tu v zaostření na Palackého propracovává a dokresluje to, co jsem naznačil ve své práci o Jungmannovi⁴⁾ v nástinu vývoje české naučné prózy v době obrozené. Postavil jsem tam Palackého o 20 let mladšího nad Jungmanna, jehož pohled byl — i když theoreticky a organizačně rovněž zdůrazňoval věc, vědu — přece jen zaměřen především na jazyk, na výrazovou složku národní vědy.

S tímto reálným postojem k jazyku souvisí částečně i stanovisko Palackého k otázce purismu, k nacionalisaci jazyka. Palacký tu zaujímá od počátku umírněnější stanovisko než Jungmann, takové, k němuž se Jungmann dopracovává teprve v pozdějších letech své činnosti: uplatňuje především hledisko srozumitelnosti a mezinárodní souvislosti termínů. Lze to vysvětlit méně vypjatým nacionalizačním tlakem na jazyk. Palacký přihlíží více než Jungmann ke skupinám nově pro národ získávaným z buržoasie i ze šlechty — a měřítko srozumitelnosti je tu jiné než u vrstev přesouvajících se z venkova. Uvedu však ještě další pravděpodobnou příčinu: u Palackého nevystupuje tak do popředí slovanské povědomí a s tím spojené slavisující tendence v jazyce, které tvoří u Jungmanna význačnou složku jeho programového i praktického působení. A tyto tendence jdou ruku v ruce se snahami puristickými.

Běličova studie je práce hutná. Stále konfrontuje názory Palackého s dobovým názorovým kontextem, jemně analyzuje husté pletivo vztahů a příčin mezi jednotlivými jevy, i když někdy poněkud zjednodušeně vykládá jevy jazykové přímo z jevů společenských a nepropracovává jejich dialektický vztah. — Využívá hojně záznamů z korespondence, v níž je

⁴⁾ Al. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha 1948.

podobně jako u Jungmanna uloženo nejedno zásadní stanovisko v jasné formulaci. Je proto nutno Běličovu studii co nejvřeleji přivítat a přát si, aby našla brzy následovníky, kteří by obdobně v podobných monografických pracích zachytili názory a činnost i jiných význačných činitelů působících na českou jazykovou kulturu. Al. Jedlička

České renesanční novely

V dnešní době přistupujeme k revisi dosavadních názorů na naši minulost a na literární vývoj; proto přehodnocujeme i celá období i jednotlivé památky. Základem i oporou přehodnocení staré literatury české jsou obnovené *Památky staré literatury české*, které za rozsáhlé redakce odborníků a z podnětu Matice české vydává nyní Orbis. Pro přehodnocení našich názorů na literaturu XIV. století nejdůležitější z vyšlých svazků je Hrabákovy vydání *Staročeských satir*, které v uvedené knižnici vyšlo již r. 1947. Ze svazků k tisku připravených a připravovaných budou mít obdobně význačné místo vydání Dalimila, vydání Husových a husitských literárních památek.

Jako poslední dosud svazek, sedmý, vyšly *Boccacciiovské rozprávky* Hynka z Poděbrad¹⁾. Hynek z Poděbrad, syn krále Jiřího, není v české literatuře postavou neznámou. Je znám kromě jiných literárních prací především svou veršovanou skladbou *Májový sen*. Vydání Boccacciiovských rozprávek, které pro *Památky staré literatury* připravil Antonín Grund, doplňuje nám obraz tohoto prvního a nejsvěráznějšího básnického představitele renesance u nás, představitele ztělesňujícího ji v rysech kladných i záporných. Rozprávky jsou zachovány ve sborníku zvaném *Neuberský* a podle tohoto rukopisného záznamu vycházejí nyní po prvé tiskem. Závěrečná část poslední novely, která v poškozeném sborníku schází, je doplněna podle překladu Arnošta Procházky.

Vydavatel opatřil své pečlivé vydání obsažným úvodem a poznámkami. V úvodě charakterizuje stručně mnohostrannost a výbojnost renesance, období, o kterém praví B. Engels: „Byl to největší pokrokový převrat, který lidstvo do té doby zažilo, doba, která potřebovala obry a obry plodila, obry co se týče síly myšlení, vášně a charakteru, mnohostrannosti a učenosti.“ K nám zasáhla italská renesance jen vzdáleným ohlasem. Po válkách husitských nebyly u nás vítány písemnictví a vzdělanost, které měly kořeny v katolické renesanční Italii, ačkoli jinak byly hospodářské a politické podmínky v 15. století u nás velmi podobné podmínkám, v nichž v 14. století vznikala renesance v Italii.

Ve středověkém složení naší společnosti nastaly podstatné změny. Spo-

¹⁾ Hynek z Poděbrad, *Boccacciiovské rozprávky*. K vydání připravil Antonín Grund. Praha, Orbis 1950. Str. 142(+1), cena brož. 53 Kčs.

lečnost zlidověla, čtenářů podstatně přibýlo. Vedle pánů se do popředí dostává i stav městský se střízlivým, realistickým názorem na život a literaturu, drobná zemanská šlechta a mezi čtenáře se dostává zčásti i selský lid a městský proletariát řemeslnický, který právě husitská revoluce naučila číst.

Když však náboženská strohost v polovině 15. století ochabovala, zasahuje k nám italská renesance už svou druhou vlnou, svým proudem humanisticko-čeneckým, jenž se svou výlučností odcizuje širokým vrstvám národa a nemůže zapustiti hlouběji kořeny ani u nás. Přes tyto nepříznivé podmínky nemůžeme tvrdit, že by vůbec nebyly renesanční složky v českém písemnictví. Je třeba je však teprve vysledovat a náležitě zdůraznit jejich pokrokovost.

Vydavatel se zabývá předlohou povídek Neuberského sborníku a na otázku, kdo je autorem českého zpracování těchto renesančních novel, odpovídá na základě jejich rozboru a srovnání s jinými pracemi Neuberského sborníku, že je to Hynek z Poděbrad. Líčí jeho bohaté a pestré životní osudy i literární práci a smutný závěr poměrně krátkého života.

Hlavní část úvodu je ovšem věnována vlastním rozprávkám. Téměř všechny rozprávky jsou překlady z Decameronu Giovannioho Boccaccia. Boccacciovy novely byly k nám ojedinele uváděny už od poloviny 15. století, ale k soustavnému poznávání Boccaccia došlo u nás až kolem r. 1500.

Boccacciovské novely obsažené v Neuberském sborníku charakterisují osobnost svého překladatele také svým výběrem. Překladatel si nevybírá žádnou z novel rázu vážnějšího, vybírá si novely vesměs erotické, příběhy končící pravidelně milostným objetím.

Hynek z Poděbrad nepřekládal z vlašského originálu, překládal z Arigova (Schlüssselfelderova) německého převodu. Obsahově sleduje svou německou předlohu, vyjadřuje se však názorněji, živěji, obratněji, hledá oporu v živém, mluveném jazyce, vyhýbá se zdvojeným synonymům, jimiž Arigův text narůstá (lust und freude — kratochvíl; liebe und hulde — svú lásku a pod.), ovládá obratně složitá souvětí, takže u něho jen zřídka dochází k výšinu z vazby nebo se objeví méně srozumitelné místo. Vydavatel ukazuje v úvodu na četných ukázkách, jak stojí český překlad nad německým vzorem.

Děj Boccacciových novel přibližuje Hynek z Poděbrad domácímu čtenáři přenesením dějiště do Čech (na př. byl jeden klášter v našem kraji Boleslavském; do své vsi Stakor; v slavném městě Písku a j.). Podobně nakládá předkladatel i se jmény osobními, jež ponechává v počestné formě nebo jež přílehavě přejmenovává (Adriano — Adriáš; Benedetto — Benedikt; Berlinghere — Linhart; Masetto — Kostrba, t. j. vlasáč, a j.). Mezi dvanácti rozprávkami jedna není překladem z Boccaccia Decameronu. Je to rozprávka XI. „O jedné pěkné paní, jménem Salomeny.“ Tato rozprávka je původní prací Hynka z Poděbrad.

V závěrečných poznámkách podává vydavatel stručný popis Neuberského sborníku a v poznámkách k jednotlivým povídkám najdeme poučení o látce a jejím literárním zpracování, jinde i potřebné vysvětlivky k textu.

Čtenářům, kteří nejsou zvyklí číst v starším jazyce, přijde jistě vhod přidaný stručný slovníček.

Záslužné vydání je vyzdobeno 8 reprodukcemi dřevorytů podle augsburského vydání z r. 1490 a 2 reprodukcemi Neuberského sborníku.

Lad. Janský

DROBNOSTI

DVORANA. Kdosi se pozastavil nad tím, že se u nás užívá cizího slova *hala*, když přece máme domácí slovo *dvorana*. Je pravda, že slovo *hala* je cizího (germánského) původu. K nám se dostalo teprve ve 20. století, a to nejprve do odborného jazyka stavebních inženýrů, kde označuje volně stojící uzavřené kryté prostory s nosnou klenbou nebo jiným stropem velkého rozpětí, sloužící jako dílny, tržnice, sportovní, slavnostní, koncertní a výstavní sítě a pod. V rodinném domě se užívá názvu *hala* pro ústřední obytnou předsíň, kde je obvykle umístěno i schodiště. V těchto významech se našeho slova užívá v angličtině (*hall*), němčině (*Halle*), francouzštině (*halle*) a jinde; je to tedy evropeismus, který se ujal teprve ve 20. století, t. j. v době, kdy se v stavitelství rozšířil zásluhou železobetonu sloh, jehož základním stavebním prvkem jsou velké prostory. Mezinárodnost odborného názvu nejen nevadí, nýbrž je pro něj dokonce výhodou. O potřebnosti tohoto slova v odborném jazyce svědčí i odvozené přídavné jméno *halový* (halové konstrukce, stavby). A protože *hala* označuje věc, s níž se setkáváme v denním životě, je samozřejmé, že přešlo i do jazyka obecného.

Jak je tomu s podstatným jménem *dvorana*? Svým významem se částečně kryje s názvem *hala*. Znamená také velkou prostornou síň, ale zatím co u slova *hala* je nejdůležitějším znakem rozlehlá konstrukce, vybavuje se nám při slově *dvorana* spíše síň vynikající nádherou. Jinými slovy: *hala* je rozlehlý výtvar stavitelství 20. století, *dvorana* pak výtvar století 19. Jazyk tu má k dispozici dva výrazy, označující věci podobné. Je pochopitelné, že jich využívá funkčně. Neoznačuje tedy slovo *dvorana* jen síň určitého slohu, jen síň vynikající nádherou a výlučností. Vedlejší akcesorické znaky tu způsobují, že se tohoto slova užívá i na označení místností méně nádherných, vyžaduje-li toho výlučnost situace, tedy v řeči slavnostní.

A podívejme se nyní ještě na původ naší *dvorany*, jíž by snad někteří uživatelé spisovného jazyka chtěli dávat přednost před „cizí“ halou. Na první pohled by se zdálo, že jde opravdu o slovo čistě domácí; vždyť je jasné příbuzné s naším *dvorem*. Ale ve staré češtině je nenajdeme, ba ani ve

Slovníku Jungmannově. Zamyslíme-li se nad ním důkladně, uvědomíme si, že v češtině nemáme vlastně vůbec podstatná jména zřetelně tvořená z jiných podstatných jmen příponou *-ana*. V archivním materiálu Ústavu pro jazyk český jsou první doklady tohoto slova teprve z r. 1851, a to ve větách, které podávají zprávu o slavnostech ve dvoraně záhřebské. Je možné, že by slovo *dvorana* proniklo k nám z charvátštiny? Pravděpodobně ano! Ale ani v charvátštině to není staré domácí slovo. Vžilo se teprve u spisovatelů 19. století a bylo utvořeno z domácího slova *dvor* příponou *-ana*, která je na př. ve slovech *kavana*, *tabakana*, *ciglane*, *svilane*. Slova *kavana* a *tabakana* jsou původem turecká slova *kahvé-hané*, *tabé-hané*, jejichž druhá část *hané* znamená „dům“. Zakončení srbocharvátské podoby těchto slov (*-ana*) se časem začalo považovat za příponu označující místnost a tou se pak tvořila slova i z domácího základu, na př. *ciglane*, *svilane*, *dvorane* (Leskien). Poměrná výlučnost přípony *-ana* a také příbuznost se slovy *dvorný*, *dvořan* a pod., při nichž se vybavuje představa skvělého života u dvora, utvrzovala vhodnost výrazu *dvorane*. V češtině toto slovo rychle zdomácnělo, protože svým zdánlivě čistě slovanským původem dobře vyhovovalo počestřovacím snahám let šedesátých.

Je zajímavé, že pro velké, rozlehlé místnosti máme v češtině ještě další dvě slova cizího původu: *sál*, přijaté z němčiny, významu značně širokého, a francouzské *foyer*, ve svém významu omezené hlavně na divadlo (nejstarší doklady jsou u Pflagra, 1858 a Nerudy, 1881). Je tedy jediným původním českým (a slovanským) jménem z tohoto významového okruhu slovo *siň* (koncertní siň, Smetanova siň), které má ovšem ještě některé významy poněkud jiné. M. Št.

ČERMNÁ. Ant. Profous v svém díle *Místní jména v Čechách* dobře vykládá význam názvu četných obcí a osad zvaných Čermná, později Čermá, Čerma i Černá někdy, že *čermňnaja*, *čermná* znamená barvu červenou, vlastně tmavě červenou. Proč se jim dostalo toho jména, co bylo čermné, červené, vykládá Profous tak: Čermná byl vlastně název potoka podle jeho barvy a název ten se přenášel i na osady při potociích těch založené. Dokládá to jménem moravského potoka, přítoku Odry, jenž je zapsán *Cirmena* t. j. Črmná, Čirmná, Čermná. Tak všeobecně sotva lze vyložití jméno. Byl červený hrádek, kostel, les a podle nich vznikl název obce, jak sám Profous na příslušných místech připomíná. U Čermných mají potoky jiná jména, Profous jmenuje *Brlenku*, *Ostružnou*, ale nezná jména potoka Čermná u nějaké Čermné. Jména ta mohou být pozdního původu.

Mně se zdá, že mnohem více tu rozhodovalo zabarvení země nežli barva potoků. Na Náchodsku, kde jsou dvě obce toho jména, je barva čerstvé oranice nápadně temně červená = čermná. Tomu je i jinde tak, u Kyšperka. Zabarvení země je způsobeno zvětralými rudami železitými. Je-li země takové barvy, jsou takové barvy i dna a okraje potoků, na nichž se usa-

zují částky země. V takových krajích jest i bláto po dešti temně červené, i prach na cestách. Myslím, že podklad pro pojmenování Černých bylo zabarvení země. Podobně na žluté zemi vznikly *Žlutice*, na červené zemi *Červenice*, jak i Profous poslední název vykládá. Rš

VRH A HOD. České názvosloví tělocvičné a sportovní je vcelku již dostatečně vypracováno, ale přece je někde ještě kolísání. Tak se často zaměňují dva pojmy z oboru lehké atletiky a názvy pro ně, a to *vrh* a *hod*. Mluvíme o vrhu nebo hodu při kouli, disku, oštěpu i kladivu. — Musíme konstatovat, že je tu jistá potíž, protože stanovení názvů není provedeno důsledně. Věc se má totiž takto. Obory, v nichž se závodí v lehké atletice, se řadí do tří skupin. Zatím co první dvě se dají shrnout pod názvy běhy a skoky, nemá skupina třetí, do níž náležejí uvedené *vrhy* a *hody*, jednotné označení. Říká se sice *vrhy*, nebo *vrhy* a *hody*, ale ve skutečnosti se názvu *vrh* odborně užívá jen pro vrh koulí a názvu *hod* v ostatních třech případech, totiž hod diskem, hod oštěpem a hod kladivem. — Proč se neříká všem *hody*? Nejspíše proto, že vrhání koulí se provádí v základě jiným způsobem, jinou technikou, než je tomu u házení ostatním nářadím.¹⁾

K zaměňování názvů *vrh* a *hod* vedou ještě jiné okolnosti. Tak zejména to, že lehký atlet, který pěstuje některou z uvedených disciplin, se nazývá *vrhač*, ať už jde o vrh koulí, kde je to zcela přirozené, nebo o hod diskem, oštěpem nebo kladivem. A konečně nedostatek jednotnosti se projevuje i v tom, že se při popisování činnosti *vrhače* užívá obvykle slovesa *házeti*; tedy na př. při závodech: „právě hází Kalina, náš mistr ve *vrhu* koulí.“ To všechno ovšem nepřispívá k přesnému rozlišování odborných názvů *vrh* a *hod*.

(Předneseno v Jazykovém koutku.)

kHs

PSINA A HODONICE. Obě tato slova znamenají zimnici a vyskytují se pospolu v modlitbách. Na Boskovicu je v modlitbě k třetí hodině páteční oslovován Kristus nesoucí kříž těmito slovy: Ó ty Pane Ježíši Kriste, jak těžký kříž neseš, že se pod ním velmi hrozně třeseš! Zdali nemáš *psiny* nebo *hodonice*? Na Kyjovsku se modlí takto: Ochraňuj nás, Bože, před *psinou* a *hodonici*. Přitom se v obou krajích užívá nejčastěji místo *hodonice* podoby *hodovnice*. Ale vyskytuje se, a to hlavně na Kyjovsku, i původní podoba *hodonice*.

Slovo *psina* je celkem známo. U Jungmanna je to něco psiho, psí smrad, kůže, maso, zimnice; psí povaha, lotrovství, neupřímnost; nestydatý člověk; vše, co je špatné. Podobně u Váši-Trávníčka značí *psina* psí zápach, maso, kůži, dále opovržlivé psa a špatného člověka; k tomu autoři ještě

¹⁾ Tyto dvě věci liší ovšem i anglická terminologie sportovní, která tu byla předlohou (*throwing* — *putting*) a stejně i názvosloví německé (*werfen* — *stoßen*).

dodávají vulgární význam „švanda“. Příruční slovník má proti Vášovu-Trávníčkovu slovníku navíc ještě význam „něco špatného, bída, psota“ a nářeční význam „zimnice“. Na Boskovicku je *psena* (se změnou *i* v *e* po *s*) zimnice a nezralé ovoce. Na Kyjovsku značí *psina* zimnici, často z nezralého ovoce. Zdrobnělé *psinka* znamená u Jungmanna psí kůži, u Váši-Trávníčka psí nemoc, v Příručním slovníku psí nemoc, dialekticky zimnici a řidčeji švandu. U Bartoše značí *psinka* 1. padavce, 2. drobné švestkové ovoce chuti nahořklé, 3. plod rulíku (množné *psinky*). Na Boskovicku je *psenka* nezralé ovoce nebo zimnice z nezralého ovoce. U Jungmanna znamenají *psinky* psí víno, potměchuť a zimolez.

Slovo *hodonice* ve významu „zimnice“ je především v modlitbách. Bartoš má ve svém Slovníku podobu *hodoňka* a je to zimnice roznášená komáry z hodonínských bažin. Jungmann a Kott mají podobu *hodonka*¹⁾, Váša-Trávníček podoby *hodonka* a *hodoňka*, Příruční slovník má *hodonka*, *hodoňka* a *hoduňka*. V dokladě z Herbena se tam docela praví: Ale může z něho dostati také *psinu*, *hodonku*. Dnes na Kyjovsku a zčásti i jinde se *hodoňka* „zimnice“ už ztratila. Zato žije tam jiné slovo *hodoňka*, znamenající místní dráhu z Hodonína na Mutěnice a tvořené stejně jako *tišnovka* (dráha z Brna do Tišnova), *rožnovka* (dráha z Valašského Meziříčí do Rožnova a pod.). Také na Břeclavsku není *hodoňka* ve významu „zimnice“ mnoho známo, ačkoliv zimnice sama tam ještě je. Loni mi děti slabě onemocněly touto nemocí po týdenním pobytu v Ladné (v Lanštorfě). Lékař prohlásil, že je to tamní nemoc. K tomu však musím hned dodat, že letos už byly komáři larvy kolem Dyje z velké části zničeny vápnem, takže komárů je tam málo a děti mi už v Ladné onemocněly.

Podoba *hodonice* nebyla pro svou příponu dosti jasná, a proto se často změnila ve znění *hodovnice*. Slovo *hodovnice* má ovšem jiný význam; znamená už ve staré češtině (srov. u Gebauera a u Jungmanna) hodující ženu a v tom významu je také v Příručním slovníku a u Váši-Trávníčka. Na Kyjovsku znamená *hodovnice* také posměšně dívku nebo ženu, která málo jí. Slyšel jsem tam zvolání: *Ty si ně hodovnica!* V Příručním slovníku se také připomíná archaický význam „jídlna“. Tím, že dnešní lidová správa odstraňuje moravskou bahenní zimnici ničením komářích larev v povodí Dyje a Moravy, zanikne i neblahé slovo *hodonice* a *hodoňka* zůstane jen pro označení místní dráhy a vlaku z Hodonína na Mutěnice. Fr. Svěrák

HAŇBOLICKÝ? V Kottově Slovníku VI, 277 čteme podivné přídavné jméno: *haňbolický*, unverschämt. U Olomouce. Zaznamenal to Kottovi F. Sedláček, kaplan v Dřevohosticích. Tamtéž čteme: *haňbulický* = nestoudný. U Tovačova. Hlk. Podle seznamu zkratk by to měl být Vít. Hálek, ale Kott se tu asi zmyšlil v svém labyrintu zkratk; má to být

¹⁾ Kott uvádí tento výraz z Kosmákova *Kukátka* (I, 434); Kosmák vykládá, že *hodonka* je „zimnice pocházející z vypuštěných rybníků u Hodonína.“

asi sběratel Hlvk., t. j. Al. Hlavinka, tehdy bohoslovec v Brně, jenž pocházel z Věrovan u Tovačova. U těchto hesel nemá Kott příkladu, ale odkazuje u druhého k *haňbula*. Tam se čte: *haňbula*, y m. a f. = *haňbola*. Ty *haňbulo haňbulická!* U Tovačova. Zase je tu chybně Hlk. m. Hlvk. Mimo to je tu značka: Ve Slezsku Šd., t. j. Tomáš Šmýd, kurát ve Skřípově.

Znám toto zvolání v podobě hanácké od Prostějova: Te *haňbulo haňboleká!* Tak se volalo na děti, když se poněkud více odkrývaly nebo konaly něco, co mohlo urážet stud; smysl to má: Ty nestydo!

Co to vlastně je, to není jasné, jak je patrné ze způsobu zapsání, ani sběratelům, není to jasné ani těm, kteří to říkají. Hlásky *o*, *u*, *e*, *i* jsou v slově podle odchylek v nářečí nebo snad i ze snahy dáti tomu spisovnou podobu. Mohlo by se vyskytnouti a snad se vyskytuje i *haňbolucký*, někde na Slovácku.

Soudím, že je to 5. pád podstatného jména *hanba* a přídavného *lidský*, tedy: *haňbo lidská!* a mělo by být pak psáno: *haňbo lebská, lidská, l'udská*. Psaní *haňbu-* je neporozumění a dosazením *u* za hanácké *o*, ovšem chybným, což se často stává při převodu hanáckých slov do spisovné podoby.

Máme tu v přídavném *lidský* příklad staršího a lidového vyjadřování; stojí tu shodný přívlastek místo neshodného ze snahy, aby přívlastek byl vyjádřen přídavným jménem, ačkoli by měl býti vysloven pádem předložkovým. „Hanbíme se před lidmi, stydíme se lidí“, tedy zde by mělo býti řečeno: „*hanba* před lidmi“. Podobně v biblických textech čítáme o *strachu židovském*, t. j. strachu ze Židů, před Židy; v lidové řeči máme *bláznivý dům* m. blázinec, *železný krám* m. obchod s železem, *zlaté vážky*, to jest vážky, na nichž se váží zlato, tedy jemné, citlivé. Vyskytují se i jiná přídavná jména. Můžeme „se styděti, hanbiti také před světem“ a tak čteme u Holečka v Adamově svatbě 455: Kdo ví, co jsi ty zač, *hanbo světská*; v Lid. nov.: že tě nejní *hamba světská!* = před světem, před lidmi. K Janu Nepom: se také modlívali lidé, aby je chránil *hanby světské*. Říká se také *hanba světitá*. — Ostatně, že tak se má rozuměti tomu *hanbolický*, vidíme také z toho, že se říká: Deť bech to nedělal pro *lebsko haňbo!* Ig. Malina v Slovníku nářečí mistříckého, 53 zaznamenal: Už by toho aspoň pro *haňbu lickú* mohl nechat. Pěkný doklad ze starého jazyka máme v Ráji duše A 20^a: Ktož pro přiezen nebo pro *hanbu lidskú* opustí spravedlnost.

Víme-li, že je to *hanba lidská*, pochopíme, že mužský rod *hanbolický*, přidělaný do hesla, je vlastně nesmyslný, chybný, že nikdy nebyl a ani nemohl býti.

RŠ

ČESKÝ JAZYK

odborný časopis pro metodiku češtiny na školách všech stupňů. Vydává ministerstvo školství, věd a umění v Státním nakladatelství učebnic v Praze.

Český jazyk vychází ve dvojčíslech v rozsahu 64 stran a v obálce, celkem pětkrát ročně.

Roční předplatné Kčs 90,—, cena dvojčísla Kčs 18,—.

RUSKÝ JAZYK

časopis pro metodiku ruského jazyka na školách všech stupňů. Vydává ministerstvo školství, věd a umění v Státním nakladatelství učebnic v Praze.

Ruský jazyk vychází ve dvojčíslech v rozsahu 48 stran a v obálce, celkem pětkrát ročně.

Roční předplatné Kčs 60,—, cena dvojčísla Kčs 12,—.

Objednávky vyřizuje administrace časopisů Státního nakladatelství učebnic, Ostrovní ul. 30, Praha II.

Učíte se rusky? Hledáte ruskou četbu pro sebe a své děti?

Státní nakladatelství v Praze vydalo mnoho dobrých knížek, v nichž je položen důraz především na jasné písmo a snadný text.

PRO ZAČÁTEČNÍKY:

Azbuka s obrázky, čkm 257 za 1,20 Kčs.

Vaša Mochov i umnaja Maša. Veselé obrázkové seriály s jednoduchými texty upravil P. Denk, nakreslil J. Bidlo, čkm 1514-I-1, za 15 Kčs.

Kačeli. Povídky a verše pro děti. Upravil P. Denk, čkm 1514-2, za 12 Kčs.

PRO POKROČILEJŠÍ:

Kononov, Rasskazy o Lenine. Upravil P. Denk, čkm 1510-5, za 10 Kčs.

Čukovskij, Doktor Ajbolit. Poznámky a slovníček Z. Bartuškové, čkm 1514-3, za 9 Kčs.

Samolet. Příběhy a verše pro děti. Upravil P. Denk, čkm 1513-1, za 15 Kčs.

L. N. Tolstoj, Kavkazskij plennik. Poznámky a slovníček J. Kubišty. Čkm 1510-1, za zlevněnou cenu Kčs 5,—.

PRO NEJPOKROČILEJŠÍ:

Bambas, Geroi truda, družby i borby. Povídky a verše, čkm 1510-2, za 18 Kčs.

Gorkij, Kononov. Poznámky a slovníček J. Kubišty, čkm 1510-3, za 12 Kčs.

Russkoje čtenije. Vybrané verše, povídky a úryvky prózy nejlepších autorů, čkm 1517-1, za 9,50 Kčs.

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ V PRAZE II, OSTROVNÍ 30

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ DĚTSKÉ KNIHY

PRAHA XVI, Staropramenná 12.

Knihy, kterých si nejvíc vážíme, dáváme dnes dětem, aby jimi poznávaly život, aby všechno nové a krásné, co jim může dát jen lidová republika, stávalo se v jejich rukou zbraněmi v boji za lepší život, za mír.

Knihy pro nejmenší čtenáře:

- K. J. Erben: Říkej si a hraj, 3. vydání. Váz. 50 Kčs.
J. Lada: Veselý přírodopis. Váz. 30 Kčs.
V. Majakovskij: Čím budu? Sešit 22 Kčs.
V. Majakovskij: Maják. Sešit 30 Kčs.
A. S. Puškin: Pohádka o rybáři a rybce. Váz. 56 Kčs.

Knihy pro děti od 6 let:

- J. Jabůrková: Evička v zemi divů. Váz. 62 Kčs.
A. Jirásek: Z Čech až na konec světa. 2. vydání. Váz. 56 Kčs.
J. Kupka: Jak Honza dobýval slunce. Váz. 68 Kčs.
B. Němcová: Pohádky. Váz. 70 Kčs.
L. Švarc: Odvážná školačka. Váz. 46 Kčs. 2. vydání.
V. Vančura: Kubula a Kuba Kubikula. Váz. 59 Kčs.
L. Voronkova: Zrození vesnice. Váz. 39 Kčs.

Knihy pro děti od 11 let:

- J. Arbes: Syn předměstí. Váz. 76 Kčs.
A. Bek: V první boj. 2. vydání. Váz. 70 Kčs.
S. Čech: Korouhev práce. Váz. 148 Kčs.
S. Čech: Výlet p. Broučka do XV. století. Váz. 100 Kčs.
J. Drda: Němá barikáda. Váz. 60 Kčs.
J. Fučík: Lidé, bděte! Váz. 108 Kčs.
J. Fučík: Reportáž psaná na oprátce. Váz. 52 Kčs.
J. Hora: Sen o zítřku pracujících. Váz. 78 Kčs.
J. Iljina: Čtvrtá překážka. Váz. 72 Kčs.
A. Jirásek: Čechy hrdinské. 340 stran.
A. Jirásek: Psohlavci. Váz. 96 Kčs.
M. Majerová: Buď práci mír. Váz. 106 Kčs.
B. Němcová: Dobří lidé. Váz. 264 Kčs.
J. Neruda: Jen dál. 2. vyd. Váz. 80 Kčs.
J. Neruda: Malostranské povídky. Váz. 68 Kčs.
S. K. Neumann: A hrdý buď. 2. vyd. Váz. 52 Kčs.
M. Pujmannová: Mír, chceme mír. Váz. 130 Kčs.
A. S. Puškin: Kapitánova dcera. 2. vyd. Váz. 55 Kčs.
J. V. Sládek: Světlou stopou. Váz. 74 Kčs.
J. K. Tyl: Kde domov můj? Váz. 98 Kčs.
J. Verne: Děti kapitána Granta. Váz. 136 Kčs.
J. Wolker: Slunce je veliký básník. 2. vyd. Váz. 48 Kčs.